

keresztülvitte, hogy a ház megszavazzon egy, a költségvetési javaslat keretei közül kiemelt külön törvényjavaslatot, amely a kormányt feljogosította a július 11-én már megajánlottnál is nagyobb összegű, 61 millió forintnyi hitel igénybevételére és megengedte, hogy ha a szóban forgó 61 millió az ország közjövedelmeiből nem tellenek ki, akkor a hiányzó összeg előteremtéséről a kormány nemesfémfedezet nélküli papírpénz kibocsátásával gondoskodjék. Majd figyelmét a honvédelem – hatáskörébe egyébként nem tartozó – kérdéseire összpontosította, s Szemerét, aki ekkor az augusztus 26-a óta ismét a délvidéki táborban időző Mészáros helyetteseként a hadügyminisztérium vezetője volt, s aki a helyzetet ekkortájt nagyjából hozzá hasonlóan ítélte meg, rávette arra, hogy 29-én egy körrendeletben minden további nélkül utasítsa a törvényhatóságokat az újoncösszeírásnak az országgyűlés által már elfogadott, de még szentesítetlen katonaállítási törvény alapján történő azonnali megkezdésére. Ezzel pedig – ha egyelőre még mindig nyitva maradt is az a kérdés, hogy az újoncokból végül mind egy szálig honvédek lesznek-e – a forradalom tábora mindenképpen megtette a döntő lépést az ellenforradalom közvetlenül küszöbön álló támadásának méltó elfogadására.

III. FEJEZET

AZ ÖNVÉDELMI HARC MEGINDULÁSA

1. A SZEPTEMBERI FORDULAT

AZ ELLENÁLLÁS SZELLEMÉNEK ERŐSÖDÉSE SZEPTEMBER ELSŐ HARMADÁBAN

Az augusztus 31-i királyi leiratnak, meg az osztrák kormány hozzá mellékelt 27-i emlékiratának a kézhezvétele István főherceget szintén lázas tevékenységre ösztönözte. Ezekből az irományokból ugyanis ő is azt olvasta ki, hogy az udvar immár elszánta magát a magyar forradalommal való azonnali kenyértörésre. S mert bizonyosra vette, hogy a két irat megismerése Batthyányék előtt is egyszeriben világossá fogja tenni a békés kiegyenlítés lehetőségének feltételezésén alapuló eddigi politikájuk elhibázott voltát, arra következtetett, hogy a Batthyány-kormány most már napokon belül le fog mondani, s azután olyasféle parlamenti kormányzás fog kezdődni Magyarországon, amilyet a francia konvent folytatott 1793–94-ben – hacsak a hatalmat néki magának nem sikerül megragadnia egy gyors ellenforradalmi puccs segítségével már Jellačić csapatainak Pestre érkezése előtt.

Most tehát, miután augusztus utolsó hetében már lépéseket tett annak érdekében, hogy Komáromból, Pozsonyból és Bécsből megbízható csapatokat vezényeljenek Budára az itteni helyőrség megerősítése végett, első feladatául azt tűzte ki, hogy a magyar liberálisokat is megnyerje az erőösszpontosítás ügyének, s ezért sietve hangoztatni kezdte, hogy egy várható baloldali puccskísérlet esetén a budai helyőrség még saját személyes biztonságának a megóvására is elégtelen volna. De tervet dolgozott ki – az egykori magyar kamara utolsó másodalelnökeének, a tavaszi hónapok óta Kossuth minisztériumában álladalmi altitkárként szolgáló Duschek Ferencnek a közreműködésével – a pesti Károly-laktanya falai között működő bankjegynyomda kellő pillanatban történendő lefoglalá-

sára, s gondolt arra is, hogy bizalmas embereivel idejekorán megszövegetessen egy, az államcsíny alkalmával nevében az ország népéhez intézendő kiáltványt, amely az ő hatalomátvételét lett volna hivatva megindokolni olyatén magyarázattal, hogy a hatalmat máskülönben a radikálisok ragadnák magukhoz. Végezetül pedig ez a sokak által még ekkor is a magyar nép őszinte jóakarójának hitt ember a szeptember 3-áról 4-ére virradó éjszakán magához kérette a kormány Pesten tartózkodó tagjait, hogy most már őket is tájékoztassa a 31-én Bécsből hozzá küldött iratokról, s ezzel kikényszerítse haladéktalan lemondásukat, ami azután – úgy vélte – számára meglepetésszerű cselekvést tenne lehetővé, s egyzsersmind törvényes ürügyet is szolgáltatna a hatalomátvételhez.

Az azonnali puccskísérlet lehetősége azonban egyelőre mégsem adatott meg István főhercegnek. Mert a Pesten tartózkodó öt miniszter csakugyan azt a következtetést vonta le az általa közlőtekből, hogy többé nincs mód elhárítani a császári hadsereg Magyarország elleni támadását, s ez a felismerés mindnyájukat mélységesen megrázta, egyiküket, Széchenyit pedig (aki a kesztyű – egyébként szerinte is elkerülhetetlen – felvételét eleve kudarcra kárhoztatott vállalkozásnak ítélte) a nemzethalál most rajta eluralkodó sejtelve egyenesen az örület szélére sodorta, úgy hogy őt társai sietve mentesítették is miniszteri teendőitől; a kormány egészének lemondásáról azonban a minisztertanács pillanatnyilag mindezek ellenére sem hozott döntést, mivel az ülésen részt vevő miniszterek tartózkodni kívántak bárminemű elhatározó lépés megtételétől addig, amíg Batthyány és Deák haza nem tér Bécsből. István főherceg tehát már csak emiatt sem láthatott hozzá máris hatalomátvételi elképzeléseinek megvalósításához. De terveinek elnapolására kényszerült a nádor azért is, mert az általa nemrég kezdeményezett csapatösszevonás szintén jócskán elhúzódott, s így kellő fegyveres erők még mindig nem állottak rendelkezésére az ország szívében.

Az idő múlásával pedig az ellenforradalmi puccskísérlet sikerre vitelének az esélyeit tovább rontotta a közhangulat alakulása. Az augusztus 23-át közvetlenül követő napokban ugyanis maguk a pesti liberálisok is szélteben-hosszában rebesgették, hogy a baloldal forradalmi diktatúra bevezetésére készül, s ezért valóságos célja a szeptember 8-ára tervezett tömegmegmozdulással nem a katonaaállítási törvény utólagos módosításának kierőszakolása, hanem csak az országgyűlés és a kormány megdöntése

lehet. Szeptember 3-án azonban az Egyenlőségi Társulat, megértve, hogy az efféle szóbeszéd a liberálisoknak a baloldallal való teljes szembefordulására vezethet, ez pedig leküzdhetetlen akadályokat gördíthet az ellenforradalmi támadásra történő felkészülés útjába, megint csak Vasvári indítványára lefújta a 8-ára meghirdetett népgyűlést, s ez a lépés igen gyorsan eloszlatta a liberálisok aggodalmait.

S a képviselőház szeptember 4-i ülésén azután végre Kossuth is nyíltan szóba hozta, hogy Batthyányék bécsi tárgyalásainak sikeréhez vajmi kevés remény fűzhető, a várható kudarc pedig teljesen világossá teszi, hogy Magyarország helyzete nemcsak azért kétes, mert az ország ellenségekkel áll szemben, de azért is, mert az ország élén olyan kormány áll, amely a maga tevékenységét a törvények értelmében óhajtja kifejteni, azokhoz a törvényes eszközökhöz viszont, amelyek nélkül az országot nem lehet megvédelmezni, egyszerűen nem jut hozzá. Következésképpen – jelentette ki Kossuth –, ha Bécs nem változtat a maga politikáján, akkor Magyarország számára nem marad más választás, mint „ideiglenesen olly végrehajtó hatalomról gondoskodni, melly végrehajtó hatalom ne legyen kénytelen a maga eljárásának eszközeit a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríteni”.¹ Majd ugyanő mindjárt azzal az indítvánnyal is előállott, hogy Bihar megye főispánját, Beöthy Ödönt, ezt a nagynevű liberális politikust, akit a kormány egy héttel korábban a veszélyeztetett Délvidék teljhatalmú királyi biztosává neveztetett ki a nádorral, a képviselőház most maga is erősítse meg biztosi tisztségében.

S a képviselők tökéletesen megértették, hogy ennek a csupán jelképes jelentőségű lépésnek a megtételét azért kéri tőlük Kossuth, mert a végrehajtó hatalom feladatkörébe történő ilyenén beavatkozással megmutatnák, hogy szükség esetén csakugyan készek túlmenni a törvény szabta kereteken maguk is. Amikor azonban határozathozatalra került sor, ennek ellenére alig néhány hónapja akadt, aki nemtetszésének jeléül ülve maradt, a nagy többség viszont felpattant helyéről, s ezzel kifejezésre juttatta, hogy a magyar forradalom liberális nemesi vezető rétege, bármennyit tétozított is addig, amíg hitt a kölcsönös engedményeken alapuló békés

¹ Kossuth felszólalása a képviselőház 1848. szept. 4-i ülésén. Kossuth Lajos összes munkái (továbbiakban: KLÖM). XII. Sajtó alá rend. SINKOVICS ISTVÁN. Bp. 1957. 882.

kiegyenlítés lehetőségében, ha kénytelen lesz kiábrándulni ebből a hitéből, akkor – más európai forradalmak vezető rétegeitől eltérően – nem az ellenforradalommal való elvtelen megalkuvás, hanem az ellenforradalommal való határozott szembeszállás útját fogja választani.

Ám a magyar liberálisoknak most más irányba kellett is fordulniok, mint amelybe például francia vagy osztrák elvokonaik fordultak a nyáron, hiszen az ő aggodalmaik forrásai is egészen más természetűek voltak, mint a tavasszal még szintén forradalmi úton járó francia vagy osztrák liberálisokéi. A francia meg az osztrák liberálisok ugyanis a nyár folyamán – láttuk – több vagy kevesebb joggal már arra a meggyőződésre jutottak, hogy az ancien régime hívei egyszer s mindenkorra meghajoltak az ő törekvéseik előtt, s ezért az általuk tavasszal kiküzdött forradalmi vívmányokat többé nem fenyegeti az a veszély, hogy holmi ellenforradalmi támadás martalékaivá lesznek. A magyar liberálisok ellenben, ha a kezdet kezdetén hasonlóképpen ítélték is meg a helyzetet, éppen mostanra nagymértékben elveszíthették illetén illúzióikat. Mert azt esetleg még ekkor is feltételezhették, hogy a jobbágyfelszabadítás művét többé a Habsburgok sem próbálnák lerombolni. Azt viszont, hogy a Habsburgok végérvényesen beletörődtek Magyarország kormányzati önállóságába, éppen ez idő tájt hihették legkevésbé. Márpedig a magyar liberális nemességet a jobbágyfelszabadítás kormányzati önállóság nélkül vajmi kevéssé elégíthette ki.

S miközben az az aggodalom, amellyel a francia vagy az osztrák burzsoá körök az ellenforradalmi törekvésekre tekintettek, apránként egyre inkább elült, azonközben – tudjuk – egyre inkább fokozódott az az aggodalom, amellyel ezek a körök a kezdet kezdetén még az övéikkel rokon célokért harcba indult más forradalmi csoportok törekvéseit szemlélték; így a francia burzsoá körök esetében kivált az az aggodalom, amellyel ezek a proletariátus antikapitalista, az osztrák burzsoá körök esetében pedig az az aggodalom, amellyel ezek az olasz meg a magyar forradalmi mozgalom szeparatizisztikus törekvései iránt viseltettek. A magyar liberális nemesi körök ilyen jellegű aggodalmai viszont eleve is kisebbek voltak, a későbbiekben pedig még kisebbek lettek. Hiszen a magyarországi munkásság, társadalmi és politikai fejlettségét tekintve, nemcsak a franciaországgal, de még az ausztriaival sem vetekedhetett. S elégedetlenség ettől függetlenül élt a munkásságban Magyarországon is, és elégedetlen-

sége ehelyütt is a polgárság ellen irányult, de itt a munkásság haragjának legfőbb tárgya éppen ezért nem a forradalom vezető rétege volt. Nem beszélve arról, hogy a nyár folyamán Magyarországon még a munkástömegeknek a polgárság ellenében kirobbant megmozdulásai is elcsendesedtek. A magyar birtokos osztály és a magyarországi parasztság ellentétei pedig élesek voltak ugyan, de szintén jóval alattuk maradtak például a francia burzsoázia és a francia proletariátus ellentéteinek. Végtére is a parasztság, mint sehol másutt, úgy Magyarországon sem valamiféle, a tőkés renden túlmutató társadalmi berendezkedésért harcolt, csupán a polgári átalakulás folyamatának – azaz egy önmagában a magyar birtokos osztály jobbik része által is igenlett folyamatnak – a kiszélesítéséért. És a nyári hónapokban ez a harc is kezdett alábbhagyni.

Síghaz, a magyar liberálisoknak a munkás- és parasztmozgalmakon kívül számolniuk kellett a nemzetiségi mozgalmakkal is. A nyár folyamán azonban egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy ezek a mozgalmak céljait a követeléseik meghallgatása elől elzárkózó magyar liberális vezető körök ellenében nem a szóban forgó vezető körök baloldali ellenzékét képező, de a nemzetiségi mozgalmakra ugyancsak görbe szemmel néző magyar radikálisok, hanem a nemzetiségi törekvések iránt egyelőre megértést mutató Habsburgok oldalán próbálják meg kiharcolni, s ezért a nemzetiségi mozgalmak keltette gondok, bármennyire foglalkoztatták is a magyar liberálisokat, a Habsburg-ellenforradalomhoz való közeledésre éppen nem ösztönözhatték őket. Ami meg magukat a magyar radikálisokat illeti: köztük már akadtak olyanok, akiknek – mint például Petőfi-nek vagy Vasvárinak – a távolabbi elképzelései – tudjuk – a magántulajdon minden formáját tagadó „szociális köztársaság”-ban csúcsosodtak ki; a radikálisok nagy többsége azonban még ilyen távolabbi elképzelés gyanánt sem melengette magában egy, a polgári berendezkedésen túlmenő rend képét, s csupán a polgári átalakulás ügyének sikerre vitele érdekében alkalmazandó eszközök kitűzése, a forradalmi módszerek igénylése tekintetében tért el a forradalom liberális vezető rétegétől, amely a polgári átalakulás ügyét mind ez ideig szigorúan a törvény szabta keretek között maradván igyekezett sikerre vinni. Arra pedig, hogy a „szociális köztársaság”-ért már most harcot indítsanak, Petőfiék sem gondoltak, jól tudván, hogy ennek a feltételei még teljességgel hiányoznak. S a baloldal szervezkedése mindezek ellenére is nyugtalanította a magyar libe-

rálisokat, a baloldal ereje azonban távolról sem látszott elegendőnek ahhoz, hogy az ő hatalmi helyzetüket ténylegesen is megingathassa. Akkora félelmet tehát, amekkora a magyar forradalom liberális vezető rétegét az ellenforradalom karjaiba kergethette volna, ennek a rétegnek a soraiban a baloldali szervezkedés szintén nem kelthetett – s kivált nem kelthetett most, az Egyenlőségi Társulat szeptember 3-i visszakoázása után.

De ha azok az aggodalmak, amelyekkel a magyar liberálisok a forradalom táborán belüli ellenlábasaikra tekintettek, eszerint nem nőhettek is fölébe annak az aggodalomnak, amelyet az ellenforradalmi támadás veszélye keltett bennük, magától értetődő volt, hogy e liberálisok, akik eddig elképzelhetetlennek tartották, hogy a forradalmi átalakulást ne törvényes átalakulás formájában vigyék keresztül, a törvényes uralkodó ellenében még a legújabbban történtek után is csupán akkor lesznek hajlandóak a végső eszközökhöz nyúlni, ha előzőleg végérvényesen megbizonyosodnak arról, hogy egyéb eszközökkel csakugyan semmire se mennének. És ezzel Kossuth is tökéletesen tisztában volt. Éppen ezért ő a képviselőház szeptember 4-i ülésén sem egyedül Beöthy kinevezésének megerősítésére tett javaslatot, hanem többek között arra is, hogy a kormányhoz hasonlóan most az országgyűlés szintén menesszen egy küldöttséget Bécsbe, s ez szögezze neki a kérdést az uralkodónak: „akarja-e ő felsége megtenni azt, mi a nemzetnek megtartására szükséges?”² Kossuth ugyanis tudta, hogy erre a kérdésre a küldöttség megnyugtató választ semmiképpen sem kaphat majd, a megnyugtató válasz elmaradása pedig újabb csapást fog mérni a liberális politikusok maradék illúzióira is.

Az országgyűlés persze ezt az indítványt sem késett elfogadni, úgy hogy a küldöttség másnap már útra is kelt Bécs felé. A pestiek pedig ettől kezdve mind magasabbra hágó izgalommal várták, milyen eredménnyel fog visszatérni. Tétlenül azonban az itthonmaradottak addig sem vesztegették az időt. Kossuth például 6-án önhatalmúlag megkezdte a nemesfémfedezet nélküli pénzjegyek (egyelőre ötforintos címletekben történő) közzétételét, majd 9-én megszervezte a bankjegynyomda fegyveres őrizetét is. Szemere pedig ugyanezen a napon váci táborából Pestre rendelte a Dunán inneni törvényhatóságokban szervezett önkéntes nemzetőri had egyik zászlóalját.

² Kossuth felszólalása a képviselőház 1848. szept. 4-i ülésén. KLÖM XII. 885.

A PESTI NÉP ÚJABB MEGMOZDULÁSA ÉS A KÉPVISELŐHÁZ
BALRAFORDULÁSA

Közben viszont egymást érték a Pestre befutó rossz hírek – így például híre jött annak is, hogy az uralkodó Jellačićot 4-én ünnepélyesen megkövette és visszahelyezte báni tisztségébe –, s ezért a feszültség ezekben a napokban végül is olyan nagyra nőtt a magyar forradalom fővárosában, hogy a bécsi hajót, amely az országgyűlés és a kormány küldötteit hozta vissza, 10-én este akkora tömeg fogadta a Duna-parton, amekkorát előzőleg csupán a március 15-i események tudtak megmozgatni. Amikor pedig kiderült, hogy a hajó utasai üres kézzel kényszerültek hazatérni, mert az uralkodó teljesen semmitmondó szavakkal bocsátotta el őket, az egybeverődött emberek szervezetlenül is szenvedélyes tüntetésbe kezdtek, majd a tüntetők zöme megindult Az arany kézhez címzett kávéház felé, ahol az Egyenlőségi Társulat tagjai éppen tanácskozást folytattak a további teendőkről.

Ezekben a percekben tehát bebizonyosodott, hogy az a tartózkodás, amelyet a radikálisok legtöbbje az előző hónapokban a néptömegek törekvései iránt tanúsított, maradéktalanul csak nem ölte ki ezekből a tömegekből a baloldal iránti bizalmat, s kivált nem ölte ki belőlük azt a meggyőződést, hogy ha veszélybe kerülnek a forradalomnak a néptömegek számára sem közömbös vívmányai, akkor elsőül a baloldal fog síkra szállni e vívmányok védelmében. A pesti tömegeknek a baloldal melletti felsorakozása pedig a radikálisok számára most egyszerűen lehetőséget teremtett arra, hogy – ha eddig ténylegesen nem készültek is rá – ezen az éjszakán a hatalmat akár teljes egészében magukhoz ragadják és forradalmi diktatúrát vezessenek be.

A radikálisok azonban nem éltek ezzel a lehetőséggel. Átlátták ugyanis, hogy ha a hatalmat megkísérelnék kisajátítani, kísérletük pillanatnyilag eredményre vezethetne ugyan, a liberális nemesség zömét azonban minden bizonnyal egy csapásra szembefordítaná a forradalommal, s ez azután végzetesen megnövelné a forradalom amúgy is félelmetesen erős ellentáborának az esélyeit. Az Egyenlőségi Társulat tagjai tehát a felvonulóktól egyelőre csupán – türelmet kértek, maguk között pedig abban állapodtak meg, hogy most már harcba fognak szállni a Batthyány-kormány eltávolításáért, arra viszont ezután sem fognak törekedni, hogy

valamiféle, az országgyűlés megdöntését feltételező, tisztán baloldali kormányhatalmat hozzanak létre, hanem céljukul egy radikálisokból és liberálisokból Kossuth főségével vegyesen alakítandó, s ennek megfelelően az eddiginél határozottabb vonalvezetésű, de változatlanul az országgyűlésre támaszkodó, s így a liberális nemesség zömének támogatását a maga számára szintén biztosítani képes kormány megteremtését tűzik ki. S azután, reggelre kelve, városszerte mindjárt agitálni is kezdtek a szóban forgó koalíció gondolata és Kossuth mellett.

Az eddigi kormánypolitika esetleges továbbvitelének azonban ekkor már maguk a kormány tagjai sem látták értelmét. Szemere személyében akadt ugyan egy miniszter, aki ennek ellenére sem helyeselte a kormány azonnali lemondását, de ő is csupán azért igyekezett maradásra bírni társait, mert bizonyosra vette, hogy többé semmiféle újonnan alakítandó kormánynak nem sikerülne elnyernie az uralkodói megerősítést, a liberális nemesség zöme viszont továbbra is csak uralkodói felhatalmazással bíró, törvényes kormányt lenne hajlandó támogatni. A kormány többi tagja azonban a 10-éről 11-ére virradólag tartott minisztertanácson határozottan szembehelyezkedett Szemerével. Kossuth azért, mert ekkor már ő is a radikálisokéihoz megszólalásig hasonló elképzelésekre jutott, s az ellenállás kibontakoztatására hivatott új kormány megszervezését az adott körülmények között halasztást nem tűrő teendőnek ítélte. Batthyány pedig azért, mert István főherceg (aki – tudjuk – már eddig is alig győzte kívánni a kormány feloszlását) hazatérését követően sietett elhíttetni véle, hogy ha vállalkozik egy Kossuthot tagjai sorából immár kirekesztő új kormány alakítására, akkor lemondása után mindjárt újabb kormányalakítási megbízatást fog kapni, új kormányával pedig Bécs még az eddig történtek ellenére is kész lesz megint tárgyalásokba bocsátkozni. S a kormány mérsékeltebb szakminiszterei – mint általában – ezúttal is Batthyány mellé álltak, ha talán nem hallottak is azokról a hazug ígéretekről, amelyekkel őt István főhercegnek még mindig sikerült megtévesztenie, s ha a főherceg személye iránti bizalmuk talán nem volt is annyira határtalan, mint az övé.

Szemere tehát végül is teljesen elszigetelődött álláspontjával, s így (minthogy Esterházy már 6-án Bécsben benyújtotta lemondását), mire felvirradt szeptember 11. napja, a kormány tagjai közül csupán ő meg a még folyvást a Délvidéken tartózkodó s ezért a Pesten és Bécsben leg-

újabbban történetekről egyelőre mit sem tudó Mészáros maradt meg tárcájának a birtokában. István főherceg pedig ezek után teljesen értheetően arra a meggyőződésre jutott, hogy végre elérkezett az ő ideje, s ennek megfelelően sietve átiratot intézett a képviselőház elnökéhez, közölve véle, hogy a kormány feloszlott, majd ehhez azt is hozzáfűzve: „...A törvény értelmében gyakorlandó kormány gyeplőit kezembe vettem...”³

A főherceg azonban mégiscsak elszámította magát. Az országgyűlés két háza ugyanis 11-én délelőtt közös zárt ülést tartott, s a törvényhozók ezen nemcsak a kormány feloszlásáról értesültek, hanem meghallgathatták a Bécsben járt küldöttség beszámolóját, s maguk is tájékoztatást kaptak végre az augusztus 31-i királyi leiratról meg az osztrák kormány augusztus 27-i emlékiratáról. Ennek jóvoltából pedig, mire a Redoutban, amelyet ez alkalommal 20 ezer főnyi, Kossuthot éltető tömeg vett körül, délután hatkor megkezdődött a képviselőház soron következő nyilvános ülése, az egybegyűltek már éppen eléggé ingerültek voltak ahhoz, semhogy ellenállás nélkül áldásukat adják erre a leplezetlen ellenforradalmi államcsínykísérletre. A nádori átirat felolvasása után tehát nyomban szót kért a liberális képviselők egyik legtekintélyesebbje, Bezerédj István, s kifejtette, hogy az ország kormányzatát a nádor a törvény értelmében a kormány lelépése után és ellenére sem veheti a maga kezébe, hanem azt továbbra is a lemondott miniszterek kötelesek gyakorolni mindaddig, amíg új törvényes kormány nem alakul. És Bezerédj szavai széles körű tetszést arattak — jeléül annak, hogy a képviselők többsége el van szánva az ellenforradalmi próbálkozások elutasítására, de jeléül annak is, hogy a képviselők többsége lehetőleg még mindig törvényes eszközöket szeretne latba vetni az efféle próbálkozások visszaverésére. Ebből pedig Kossuthot is, a radikálisok is nyomban leszűrték a megfelelő tanulságot, úgy hogy Bezerédj álláspontjához most Madarász László sem késett csatlakozni, majd felállott Kossuth is, aki eddig a radikális képviselők padsoraiból hallgatta a vitát, s a teremben és a Redout falain kívül egybegyűltek dörgő éljenkiáltásaitól övezve, ünnepélyesen visszaült miniszteri székébe.

³ A nádor a képviselőház elnökéhez, Bp. 1848. szept. 11. *Közlöny*, 1848. szept. 13. 96. sz. 488.

Batthyány azonban, aki továbbra is abban a hitben élt, hogy ha sikerül magát elhatárolnia Kossuthtól, akkor a fegyveres ellenforradalmi támadás veszélyét talán még mindig elháríthatja, nem volt hajlandó követni eddigi pénzügyminiszterének a példáját. Kossuth pedig erre, kapva az alkalmon, sietve megszavaztatott a képviselőkkel két perdöntő fontosságú határozatot, amelyek egyike jóváhagyta az ötforintos pénzjegyek kibocsátását, másika meg előírta az újoncozás megkezdését s kimondotta, hogy az újoncokat a továbbiakban már csakis honvédszászlóaljak alakítására szabad felhasználni.

S ezek után István főherceg is kénytelen volt belátni, hogy a hatalom megragadására még sincs lehetősége. Abba azonban, hogy a hatalom most helyette éppen Kossuthra szálljon át, semmiképpen sem óhajtott beletörődni. Jobb híján azt a megoldást választotta tehát, amellyel eddig csak hitegette Batthyányt: a lemondott miniszterelnököt némi töprengés után magához kérte, s újabb kormány alakítására szólította fel. Batthyány pedig vállalkozott is a kormányalakításra, de csupán két feltétellel: egyrészt azt kötve ki, hogy az uralkodó parancsolja vissza Jellačićot, másrészt meg azt, hogy az osztrák nemzeti bank adjon a magyar kormánynak egymillió forintnyi kölcsönt, s ezzel teremtsen módot a királyi jóváhagyás nélkül megkezdett papírpénzkibocsátás felfüggesztésére.

Mikor azután Batthyány másnap bejelentette a képviselőháznak, hogy megbízatást kapott új kormány alakítására, vállalkozását Kossuth is támogatásáról biztosította. Mert hogy a fegyveres ellenforradalmi támadás elhárítása érdekében Batthyány is minden követ meg fog mozgatni, abban Kossuth sem kételkedett. S mert nyilvánvaló volt, hogy ha az udvar Jellačićot nem rendeli vissza s ezzel lehetetlenné teszi, hogy a végrehajtó hatalom gyakorlását Magyarországon most olyan kormány vegye át, amely még a lemondottnál is jóval mérsékeltebbnek ígérkezik, akkor Batthyány kudarca újabb tényezőjévé lesz a törvényes eszközök alkalmazásához még mindig ragaszkodó liberálisok kijózanodásának. Márpedig hogy az udvar Magyarországgal többé végképp nem hajlandó más nyelven beszélni, mint a fegyverekén, azt ekkor már kétségtelenné tette Csány László legújabb jelentése, amelyet a képviselőháznak ugyanezen a 12-i ülésén éppen Batthyány mutatott be, s amelyből kiviláglott, hogy Jellačić csapatai az előző napon már át is keltek a Dráván.

JELLAČIĆ BETÖRÉSE

Jellačić mintegy 45 ezer főnyi sereg élén indította meg dunántúli hadjáratát. Főerőit, amelyeket személyesen vezényelt, Varasd felől Nagykanizsa irányában nyomultak előre, a jobbszárnyát alkotó tartalékhadtest pedig, amelynek az élén Karl Roth tábornok, vinkovcei dandárparancsnok állott, s amely tíz nappal később Sztáranál kelt át a Dráván, Pécs felé menetelt. A két támadó csoportosulásnak Jellačić tervei szerint Székesfehérvár táján kellett volna egyesülnie, majd onnan egyenesen a magyar főváros ellen vonulnia s Pest – Jellačić által teljesen bizonyosra vett – elfoglalásával végérvényesen megpecsételnie a magyar forradalom sorsát.

A támadás megindulásának hírére Batthyány rögtön lázas tevékenységbe fogott: 13-án elrendelte, hogy az egy hónapja szerveződő önkéntes nemzetőri zászlóaljak zöme haladéktalanul vonuljon Veszprémbe, a dunántúli megyék legtöbbjének a lakóit pedig általános népfelkelésre hívta fel, majd másnap utasította a törvényhatóságokat az újoncozás azonnali megkezdését előíró képviselőházi határozat foganatosítására, s közben gondoskodott az ország legfontosabb erődtítményének, az ellenforradalmár Friedrich Wilhelm Mertz altábornagy parancsnoksága alatt álló Komárom várának a biztosításáról is, amennyiben elébb nagyszámú megbízható nemzetőrrel egészítette ki a kétes szellemű várőrséget, utóbb pedig Mertz távozását is kikényszerítette.

A következő két hét fejleményei azonban mindezek ellenére is Jellačić derűlátó számításait látszottak igazolni. Kivált a dunántúli magyar haderők élén álló Teleki Ádám gróf tábornok jóvoltából. Ő ugyanis – mint a császári hadsereg magasabb beosztású magyar tisztjeinek legtöbbje – nagyon jól tudta, hogy Jellačić nem saját elhatározásából és a horvát nemzeti követelések érvényesítése érdekében, hanem az udvar utasítására és a birodalmi egység védelmében robbantotta ki a háborút, vagyis ugyanazon uralkodó hű katonájaként jár el, mint akire egykor maga is felesküdt. Miért is Teleki egy pillanatig sem gondolt olyasmire, hogy nehezíteni merészelje Jellačić dolgát, ellenkezőleg: már szeptember 9-én közölte Csányval, hogy ha Jellačić átkel a Dráván, semmi esetre sem fog harcba bocsátkozni véle, majd másnap a határszélről már vissza is vonult Keszthelyre, a támadás megindulása után pedig onnan is tovább hátrált a Balaton északnyugati partján, s így teljesen szabaddá tette az utat a tó

délkeleti oldalán előretörő ellenség előtt (amiben nem maga a visszavonulás ténye volt megbocsáthatatlan – hiszen a magyar sereg sokkalta gyengébb volt a támadónál –, hanem az, hogy Teleki az ellenség előnyomulását még lassítani sem próbálta).

Jellačić dunántúli útja azonban ennek ellenére sem lett akadálytalan sétává. S erről a támadás által közvetlenül érintett terület lakossága gondoskodott – még ott is, ahol a jobbágyfelszabadítás kereteit túlon túl szűkeknek érző paraszti tömegek korábban semmi jelét sem adták a forradalom fegyveres védelmére irányuló készségnek, s ahol a megyék nemesi vezetői Batthyány felhívása ellenére sem tettek semmit a népfelkelés megszervezése érdekében, mert attól tartottak, hogy a felkelők kaszáikat nem az ellenség, hanem tulajdon földesuraik ellen fogják fordítani. Az ellenállás szellemét pedig mindennekfölött az keltette fel, hogy csapatainak élelmezését Jellačić rekvirálás révén kívánta biztosítani, s a falvakra rászabadított ellenséges különítmények azután nemcsak mindenéből kiélték a lakosságot, hanem ezen túlmenően is gátlástalanul pusztítottak és erőszakoskodtak.

Minél előbbre hatolt tehát Jellačić, annál több helyütt kapott kaszára a nép, s annál többfelé érték meglepetésszerű támadások az ellenség kisebb különvált osztagait vagy a főseregtől elmaradt katonák csoportjait, úgy hogy szeptember végéig egyedül Somogy megyében több mint ezer ellenséges katona lett a felkelés áldozatává. De egyre-másra megrohanták a felkelők az ellenség utánpótlást szállító oszlopait is, s százával meg százával kerítették kezükre Jellačić hadiszekereit, háromszor pedig teljes postáját is. És ez az ellenség utánpótlási vonalait háborgató harci tevékenység hovatovább olyan széles körűvé lett, hogy Jellačić Horvátországgal való összeköttetése a Kanizsán át vezető főútvonalon szeptember végére teljesen meg is szakadt.

A SZŐLŐDÉZSMA ELTÖRLÉSE

A népfelkelés kibontakoztatásában azonban az ellenség pusztításain kívül közrejátszott az is, hogy a magyar forradalom törvényhozása ezekben a napokban végre megtette az első lépést a jobbágyfelszabadítás kereteinek kitágítása érdekében: a képviselőház, amely elé a szüret idejének közeledtével egyre nagyobb számban érkeztek a szőlődézsma eltör-

lését követelő paraszti petíciók, szeptember 15-én határozatilag kimondotta, hogy a majorsági jellegű szőlőterületek birtokában levő parasztokat azonnali hatállyal mentesíti a szőlődézsma, illetve a hegyvám lerovásának kötelezettségétől. S mivel nyilvánvaló volt, hogy ha a továbbiakban meg akarják sokszorozni a forradalom fegyveres védelmére mozgósított parasztok számát, akkor előzetesen a parasztság sérelmeinek legalább egy részét okvetlenül orvosolni kell: ennek a határozatnak az elfogadását nemcsak a radikálisok pártolták, de az önvédelmi harcot vállaló liberális képviselők közül sem ellenezte senki.

A radikális képviselők azonban a következő napokban ismételten rámutattak arra, hogy ez még nem minden, hanem pótlólag azt is ki kellene mondani, hogy a szőlődézsma eltörléséért nem a parasztok lesznek kötelesek kármentesíteni a földesurakat, s intézkedni kellene a többi feudális maradvány felszámolásáról is. Ezeknek a figyelmeztetéseknek a jogosultságát pedig a liberális képviselők már csak fenntartással ismerték el, azzal a Kossuth formulázta megszorítással, hogy mielőtt további engedmények tétetnének a parasztságnak, elébb „adassék meg a nemességnek az, mire méltán számot tarthat, miszerint legyen kedve a hazát ezen nagy veszélyben védeni”.⁴ A képviselőház tehát most először a kármentesítés kérdését tűzte napirendjére, s rövid vita után el is fogadta Kossuth e tárgyban előterjesztett törvényjavaslatát (amelynek a lényege abban összpontosult, hogy az úrbériséget veszített birtokosok kárpótlás fejében 5%-kal kamatozó kötvényeket fognak kapni), majd a javaslatot tárgyalás végett átküldte a főrendekhez.

19-én azonban végre mégiscsak megkezdődött a feudális maradványok eltörlése fölötti vita is. Ám a vita alapjául nem az annak idején radikális részről beterjesztett törvényjavaslat szolgált, hanem a Deák által kidolgozott, amely a továbbiakban megszüntetendő feudális szolgáltatások elmaradásáért a földesurakat amattól eltérően magukkal az érdekelt parasztokkal tervezte kármentesíttetni. Mivel azonban nem volt nehéz belátni, hogy ennek a javaslatnak a törvénybe iktatása a föld népét távolról sem tüzelné fel a kívánt mértékben, a képviselőház a javaslat részletes tárgyalása során több ponton túlment az eredeti előterjesztésben foglaltakon, s az állami kármentesítés elvét, a radikális képviselők meg-

⁴ Kossuth felszólalása a képviselőház 1848. szept. 13-i ülésén. KLÖM XII. 938.

megújuló követeléseinek engedve, kiterjesztette a majorsági jobbágysokra, valamint a negyed teleknél nagyobb birtokkal nem rendelkező szőlősgazdákra is.

Ekkora árat viszont a liberális képviselők többsége már semmiképpen sem volt hajlandó fizetni a paraszti tömegek mozgósításáért. Burkoltan tehát a liberálisok egy része már a vita megindulásától fogva éreztette nemtetszését úgy, hogy következetesen távolmaradt a törvényjavaslattal foglalkozó ülésekről (miért is a szóban forgó módosítások mindkét alkalommal a képviselők több mint egyharmadának távollétében, s így is csupán csekély szótöbbséggel, ténylegesen tehát csak a képviselők kisebbségének az egyetértésével mentek határozatba), majd az állami kármentesítés elvének kiterjesztését ellenzők végül a nyílt fellépésre is elszánták magukat s kiharcolták, hogy a ház a javaslat tárgyalását 25-én teljességgel függessze is fel „addig, a meddig az országnak jelen súlyos napjai el nem múlnak”.⁵ És ebbe a baloldal is kénytelen volt zokszó nélkül beletrörödni, ha a liberálisok zömét az önvédelmi harc ügyétől továbbra sem akarta elidegeníteni. Így pedig a szőlődézsma eltörlése tárgyában 15-én hozott külön határozat életbe lépett ugyan, a többi feudális maradvány felszámolása azonban egyelőre megint csak elmaradt, s mégis nyitva maradt az a kérdés is, hogy a szőlődézsma elvesztéséért annak idején ki fogja majd kármentesíteni a földesurakat.

A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY LÉTREHOZÁSA

Igaz viszont, hogy a szőlődézsma eltörléséhez a képviselőház szeptember 15-i ülésén – egyéb kérdésekkel kapcsolatban – annál több más fontos határozat társult. Az egyik ilyen határozat kezdeményezője Batthyány volt, aki – ekkor szerezvén tudomást Teleki Ádám árulásáról – azzal az indítvánnyal fordult a házhoz, kérje fel a nádort, hogy most mint az ország főkapitánya személyesen vegye át a dunántúli sereg vezérletét. Batthyány ugyanis azt gondolta, hogy a sereg tisztikarának Telekivel egy húron pendülő zömét bizonyára vissza fogja terelni az engedelmesség ösvényére, ha parancsait ezentúl az uralkodóház tagjainak egyikétől kapja

⁵ Ifj. Pázmándy Dénes elnöki bejelentése a képviselőház 1848. szept. 25-i ülésén. *Közlöny*, 1848. szept. 27. 109. sz. 563.

majd, s talán Jellačić is vissza fog riadni attól, hogy megtámadjon egy Habsburg főherceg parancsnoksága alatt álló sereget. A képviselőház pedig magáévá is tette az indítványt, kivált miután Kossuth is egyetértőleg nyilatkozott róla. Mert abban, hogy Jellačićot meghátrálásra bírná István főherceg vezérkedése, Kossuth egyáltalán nem bízott ugyan, számított viszont arra, hogy a főherceget azonnali nyílt színvallásra fogja kényszeríteni az indítvány elfogadása.

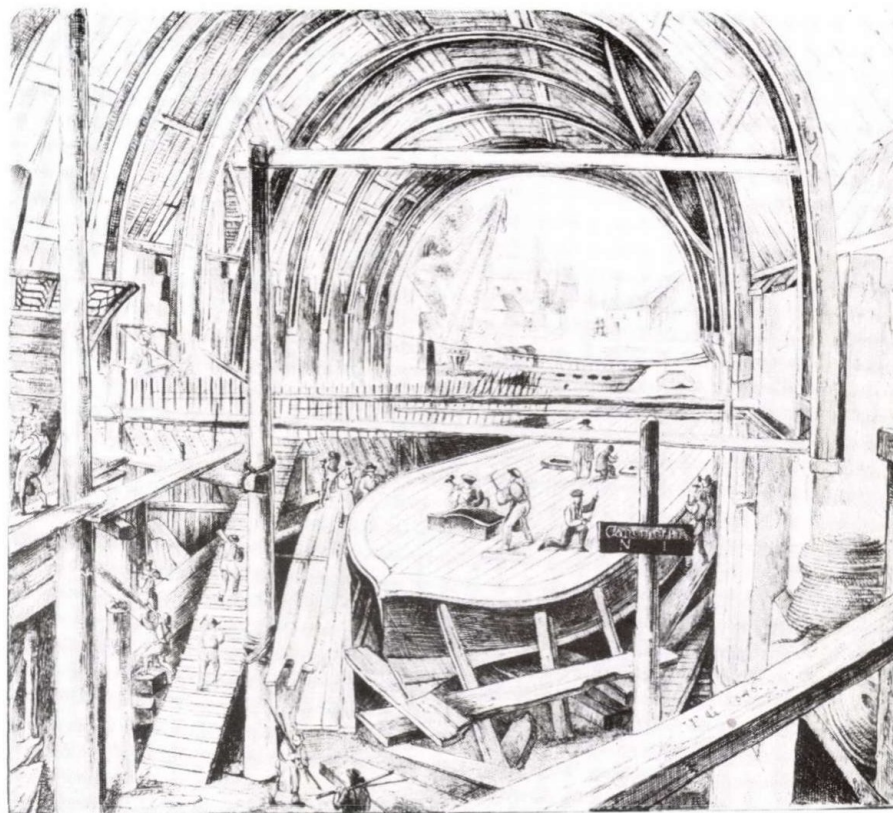
Hanem István főherceg persze maga is tudta, hogy ha most nemet mondana, akkor ezzel helyzete Magyarországon egyszer s mindenkorra lehetetlenné válnék. Vállalta tehát a vezérletet, másnap pedig már el is utazott a táborba, s hogy ott kellő sikerrel működhessék, helyetteseként magával vitte Móga János altábornagyot, aki mint budai hadosztályparancsnok már az előző hetekben is nagy segítségére volt az általa tervezett hatalomátvétel céljait szolgáló fővárosi csapatösszevonás szervezésében. Arra azonban, hogy netalán a táborban is ellenforradalmi tevékenységet fejtsen ki, István főherceg csupán korlátozott lehetőséget kapott; a képviselőház ugyanis 15-én Kossuth indítványára azt is elhatározta, hogy a sereg jó szellemének megóvására a náddal együtt saját soraiból három polgári biztost is küld a táborba. Amely határozat egyébként önmagán túlmutató jelentőséggel bírt: a ház, ez alkalommal első ízben nevezvén ki biztosokat a kormány helyett, most lerakta a szabadságharc később oly nagy fontosságra emelkedett kormánybiztosi intézményének az alapjait, s megtette az első lépést a törvényhozó és a végrehajtó hatalom merev különállásának felszámolása felé vezető úton.

Majd a képviselőház – úgyszintén 15-én – lefektette a szabadságharc irányítását nemsokára kezébe vevő forradalmi kormány alapjait is, mikor – megint csak Kossuth javaslatára – úgy határozott, hogy saját kebeléből kiküld egy hattagú állandó bizottmányt – kimondott célja szerint: a nyilvánosság elé nem tárható honvédelmi jellegű kérdéseknek a miniszterelnökkel való rendszeres megtárgyalására, be nem vallott célja szerint pedig a miniszterelnök tevékenységének állandó ellenőrzésére. S másnap már meg is alakult ez az Országos Honvédelmi Bizottmány, méghozzá úgy, hogy tagjai közé Kossuthon és az erdélyi liberálisokat képviselő Pálffy Jánoson kívül a többség bizalmából – Madarász László, Nyáry Pál, Patay József és Sembery Imre személyében – nem kevesebb, mint négy radikális került. Ami újabb jele volt a képviselőház balratolódásának, jóllehet a

balratolódás mértékét első pillantásra a valóságosnál nagyobbak mutatja, hiszen a képviselők közül ekkor még vajmi kevesen sejtették, hogy ez a testület nemcsak alkalmilag fog fennállni, s rövidesen az ország kormányának a szerepét is át fogja venni.

Ámbár egy baloldali többségű forradalmi kormány éppen 16-án akár magához is ragadhatta volna már a hatalmat. Bécsből ugyanis ezen a napon érkezett meg a válasz azokra a feltételekre, amelyek teljesítésétől Batthyány 11-én függővé tette, hogy végérvényesen vállalja-e az új kormány megalakítását. S a válasz úgy szólt, hogy az uralkodó addig nem kíván érdemben foglalkozni ezekkel a feltételekkel, amíg meg nem kapja a kiszemelt miniszterjelöltek névsorát is. Amely válasz nyilvánvaló akadékoskodás volt – hiszen Bécsben is tudták, hogy Batthyány csupa mérsekelt politikusból szándékozik megalakítani második kormányát –, s eszerint egyedül arra szolgálhatott, hogy az országgyűlést valamilyen elhamarkodott, törvényellenesnek minősíthető lépésre – például Kossuth kormányfővé való kikiáltására – ösztönözze. Ezt a célt pedig az udvar majdhogynem el is érte. Mert a választ közlő királyi leirat felolvasása után általános felháborodás lett úrrá a képviselőkön, s teljes megértés fogadta Batthyáynak azt a bejelentését, hogy többé nem kívánja folytatni kormányalakítási erőfeszítéseit, mivel fáradozásait az adott körülmények között siker úgysem koronázhatja.

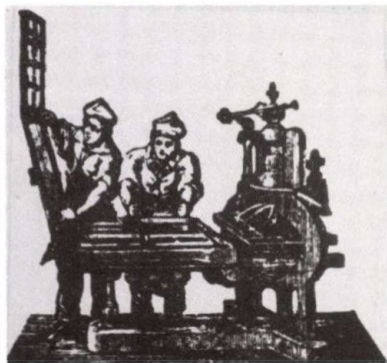
Kossuth és a radikálisok azonban átláttak a szitán. Bizalmukról biztosították tehát Batthyányt, s arra kérték, hogy egyelőre mégse váljék meg a miniszterelnöki tisztségtől. Batthyány pedig – miután a bizalomnyilvánításhoz most már a ház egésze csatlakozott – végül is engedett, s másnap már meg is nevezte miniszterjelöltjeit, akiknek az együttesében első kormányának tagjai közül mindössze Deák, Eötvös és Mészáros szerepelt továbbra is, új emberekként pedig legfeljebb olyan, a liberális nemesség jobbszárnyához tartozó politikusok kaptak helyet, amilyen például az eddig Deák mellett álladalmi altitkárként szolgáló Ghyczy Kálmán vagy az áprilisban jászkun főkapitánnyá kinevezett Szentkirályi Móric volt, s – a június óta Erdély királyi biztosának tisztét ellátó Vay Miklós báró koronaőr személyében – akadt egy konzervatív miniszterjelölt is. Azaz Batthyány olyan miniszterlistát állított össze, amelytől az udvar csupán ellenforradalmi szándékainak leplezetlen elismerésével tagadhatta meg jóváhagyását.

18. Óbudai hajógyári ácsok

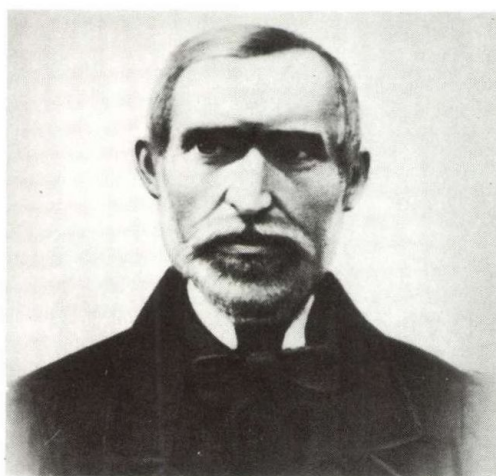
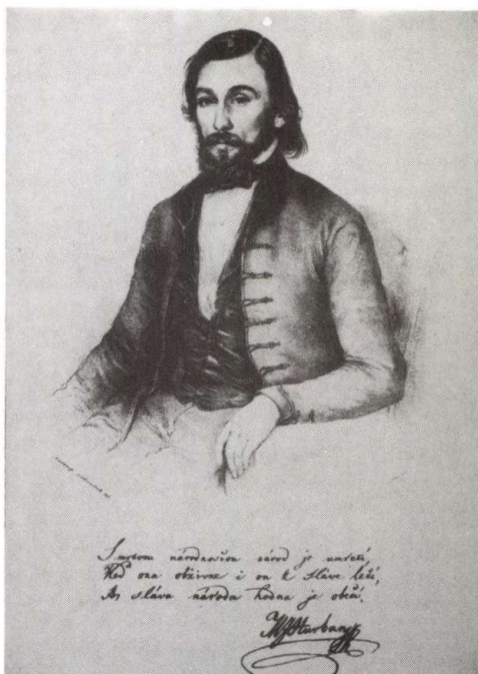
◀ 19. Selmeci bányászok

20. Pesti nyomdászok

21. Az 1848. május 10-i lipótszentmihályi petíció nyilvánosságra hozatala (ahogyan a szlovák vezetők többségének tervei szerint történt volna, de ténylegesen nem történhetett meg: a szlovák tömegek képviselői előtt)

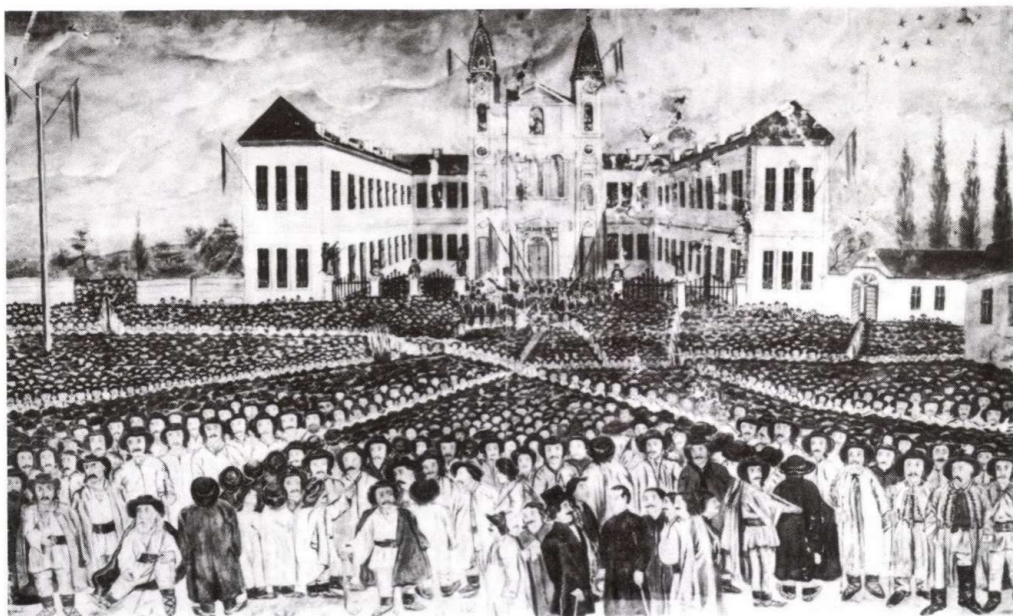
23. Simion Bărnuț

◀ 22. Jozef Miloslav Hurban

(A kép alatti Hurban-vers fordítása:
 Ha szunnyad a nemzet: jut dicstelen végre,
 Ha viszont fölébred: ébred dicsőségre,
 Ébredj hát, hogy dicső nemzet lehess végre!)

24. A karlócai szerb nemzeti gyűlés 1848. május 13-i megnyitó ülése. Rajačić felmutatja a magyarországi szerbek régi kiváltságlevelét

25. A balázsfalvi nemzeti gyűlés hivatalos megnyitása 1848. május 15-én

26. „Kossuth az ország órán”. A nemzetiségi követelések és magyar fogadtatásuk a karikatúrista szemével

27. Honvédtoborzás

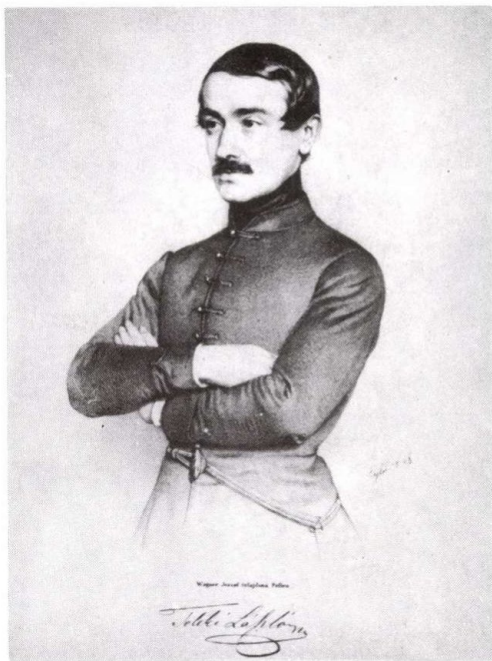
28. Magyarország és Erdély egyesülésének allegóriája

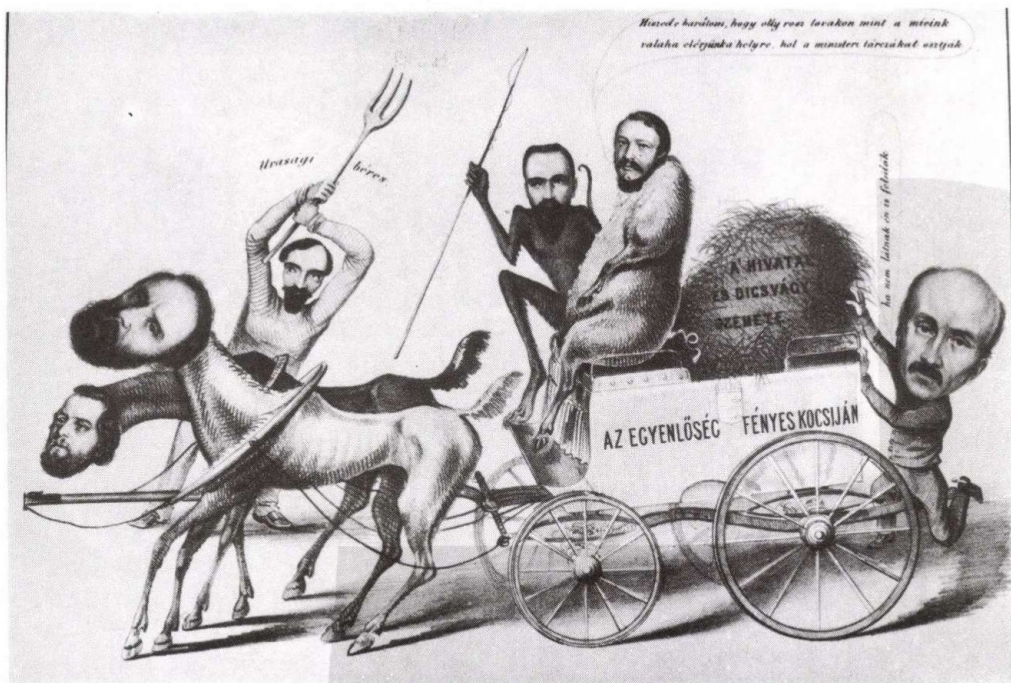
29. Magyarország első népképviselői országgyűlésének megnyitó ülése a pesti Redoutban 1848. július 5-én. Az elnöki emelvényen István főherceg a trónbeszédet olvassa, mellette a kormány tagjai

31. Perczel Mór

32. Teleki László

33. „Az egyenlőség fényes kocsiján”. Az Egyenlőségi Társulat hangadói: Perczel Mór, Tácsics Mihály, Patay József, Madarász László és Nyáry Pál, valamint (a közéjük ténylegesen nem sorolható) Bezerédj István – egy kormánytámogató karikaturista szemével

34. Párizsi torlasz a júniusi proletárfelkelés leverése után

35. Radetzky bevonulása Milánóba 1848. augusztus 6-án

36. Lamberg halála a pesti hajóhídon 1848. szeptember 28-án

37. Kossuth toborzóbeszédet mond Cegléden 1848. szeptember 24-én

38. A pákozdi győzelmet ünneplő honvédek és népfelkelők az ütközet estéjén

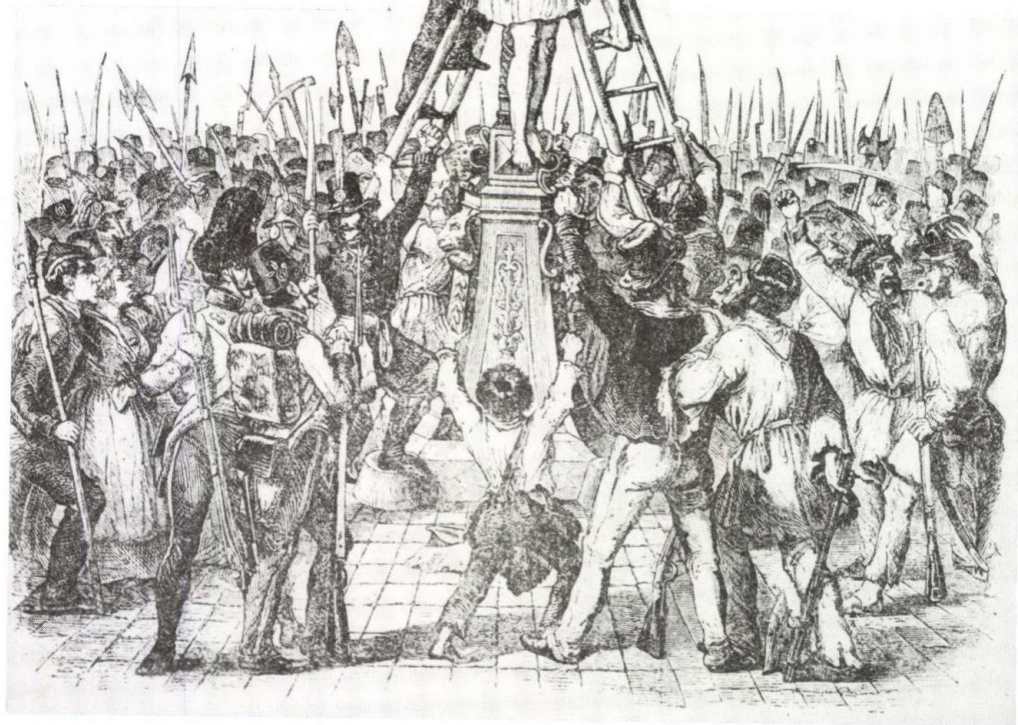
39. Horvát határőr

40. Latour teteje a lámpavason ►
1848. október 6-án

41. Egy bécsi diák az októberi
felkelés leverése után

42. Kničanin és szerviánusai

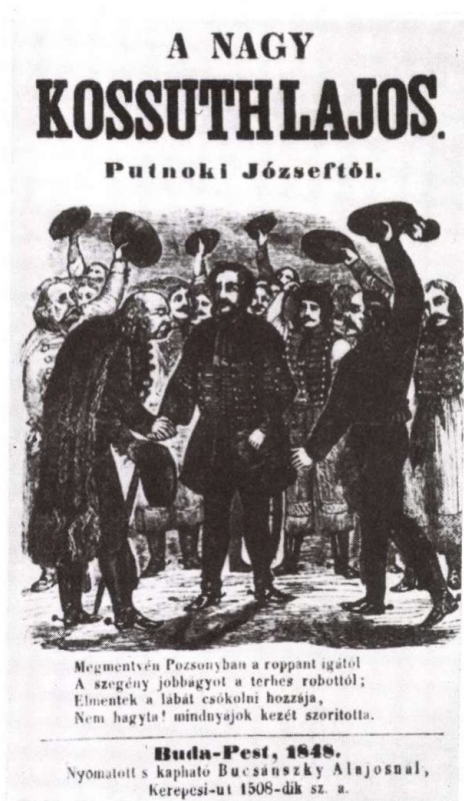

43. Az erdélyi román felkelőhad egyik parancsnoka

44. A szlovák légió egyik tisztje és közvitéze

45. Egykorú népkönyv a jobbágyszabadságért kivívó Kossuthról ►

46. A császári csapatok 1849. január 5-én bevonulnak Pestre

47. Őrszolgálatot teljesítő népfelkelők

ISTVÁN FŐHERCEG SZÖKÉSE S LAMBERG KÜLDETÉSE

Az udvar azonban most már ettől függetlenül is rákényszerült ellenforradalmi szándékainak nyílt feltárására. Elsősorban azért, mert István főhercegnek a dunántúli táborban való megjelenése nem csekély akadályokat gördített az ellenforradalom útjába. Miért is Bécsből a főhercegnek sietve utána küldtek egy királyi kéziratot, s ebben kereken megtiltották neki, hogy harcba bocsátkozzék Jellačićsal. Ez pedig világossá tette előtte, hogy ha továbbra is ragaszkodnék az ország javát mindenek fölé helyező nádor szerepéhez, akkor tevékenységéből az ellenforradalomnak már nem annyira haszna, mint inkább kára származnék. 22-én tehát alattomban visszatért Budára, s másnap egy Batthyányhoz intézett levélben bejelentette, hogy lemond nádori méltóságáról, majd – azon a címen, hogy a Magyarországot fenyegető veszedelem elhárítására még egy kísérlet akar tenni az udvarnál – Bécsbe szökött. Ez pedig az udvar kezéből egyszerűen kitépte a legfontosabb eszközt, amellyel eddig olyan látszatot kelthetett, hogy becsületesen tartja magát a magyar törvényekhez.

Az udvari körök azonban ezt maguk is átlátták, s ezért most oda lyukadtak ki, hogy a továbbiakban már nem is igen érdemes törniük magukat ennek a látszatnak a megőrzéséért, hanem legegyszerűbb lesz, ha a nádori szék megürülése után Jellačićot nevezik ki Magyarország polgári és katonai kormányzójává, a magyar országgyűlést pedig azonnali hatállyal felosztatják. Ám István főherceg Bécsbe érkezése után kevésbé kiábrándító intézkedések foganasítására mellett szállt síkra: azt javasolta, hogy az ország királyi helytartójává a rangban a nádor után következő zászlósurat, Mailáth György országbíró, a Magyarország területén állomásozó csapatok főparancsnokává pedig Lamberg Ferenc gróf altábornagyot, a magyar politikai körökben ugyan udvarhűnek, de máskülönben becsületes embernek ismert pozsonyi hadosztályparancsnokot nevezzék ki, s – mivel az országgyűlés még nem fejezte be a költségvetési vitát, az évi költségvetés letárgyalása előtt pedig az 1848:IV. törvénycikk értelmében nem osztható fel – egyelőre az országgyűlést se oszlassák fel, csupán napolják el december 1-éig. Ezeknek a javaslatoknak az udvari körök végül helyt is adtak. Lamberget tehát Bécsbe rendelték, majd útnak indították Budára, s rábízták a Mailáth kinevezéséről meg az országgyűlés elnapolásáról intézkedő két királyi rendeletet is (hogy azután ezeket közzé-

tételük előtt jegyeztesse ellen Batthyányval). Az ő kinevezéséről szóló rendeletet pedig 25-én miniszteri ellenjegyzés nélkül nyilvánosságra hozták, s egyidejűleg közhírré tették, hogy az uralkodó nem járul hozzá Batthyány tervezett második kormányának megalakításához, mert teljesíthetetlennek ítéli az ő Jellačić visszarendelésére vonatkozó követelését.

Batthyány, akit Lamberg megbízatásáról elsőül István főherceg tájékoztatót levél útján – s levelének olyan kicsengést adva, mintha az újdonsült főparancsnok először a dunántúli táborba szándékoznék menni fegyvernynyugvás létrehozásának a céljából –, ez általa megbízhatónak vélt tájékoztató kézhezvétele után 27-én maga is a táborba sietett. Lamberg azonban (aki az István főherceg levelében foglaltakról és Batthyány elutazásáról mit sem tudott) ugyane nap estéjén nem a táborba, hanem titkon Budára érkezett. A következő ülését ugyancsak ezen az estén tartó képviselőház pedig, amelynek a falait ez alkalommal is óriási tüntető tömeg övezte, a Lamberg kinevezéséről szóló királyi rendeletet Madarász László és az ekkor Batthyány felhatalmazásával már harmadnapja alföldi toborzókörúton járó, de útját a legújabb hírek hallatára megszakító Kossuth kezdeményezésére mint miniszteri ellenjegyzés nélkül, azaz törvényellenesen kibocsátott iratot érvénytelennek nyilvánította, majd a dunántúli sereget felszólította a harc haladéktalan felvételére, s végül e legújabb határozatainak foganatosításával a honvédelmi bizottmányt bízta meg. Másnap pedig a pesti tömegek meg a Kossuth szavára a táborba indult, s éppen ekkor Pestre érkező alföldi népfelkelők már azt is megmutatták, hogy a honvédelmi bizottmány korántsem fog magára maradni, ha majd érvényt próbál szerezni a képviselőház akaratának: mikor kiderült, hogy Lamberg már itt is van, halálra keresték, s azután, kezükre kerítvén, könyörtelenül felkoncolták ezt az udvar által elnyomójukká kiszemelt s ezzel haragjuknak kiszolgáltatót embert.

Ez a lépés pedig egyszerre szakadást idézett elő a liberális nemesség sorain belül: a harcot vállaló zömről egyszeriben teljes élességgel leválasztotta azt a jobboldali kisebbséget, amely a kesztyű felvételét eddig sem helyeselte. Akik tehát azon a nézeten voltak, hogy a békés kiegyenlítés lehetősége Lamberg halálával végképp füstbe ment, a fegyveres ellenállás viszont tökéletesen értelmetlen, az ellenforradalom oldalára átállani azonban ezután sem akartak, azok most siettek hátat fordítani a politikai életnek, s részint – mint például Klauzál – visszahúzódtak vidéki birto-

kaikra, részint meg – mint például Eötvös – egyenesen külföldre menekültek. Akik pedig az ellenállást szintén hiábavalónak ítélték ugyan, de még mindig bíztak valamiféle tárgyalásos kibontakozás eshetőségében, s magukat ezért békepártiaknak nevezték, azok mostantól fogva mind határozottabban igyekeztek elkülönülni a harc továbbfolytatásának a híveitől, ámbár ellenzéki álláspontjuk nyílt feltárásával egyelőre adósak maradtak.

Annál ösztönzőbben hatottak viszont a legújabb események a liberális nemesség zömére, s ez fejeződött ki abban is, hogy a képviselőház, Lamberg haláláról értesülvén, immár a végrehajtó hatalom egészét a honvédelmi bizottmányra ruházta (igaz, egyelőre csak ideiglenes érvénnyel: Batthyány távollétének a tartamára). Mert az utca önbíráskodását persze a liberálisok zöme sem helyeselte. A tárgyalásos megoldás illúziójával azonban a többség most már messzemenően leszámolt. A harc feladására pedig a zöm továbbra sem volt kapható. Annál is kevésbé, mivel éppen ekkortájt kezdhették végleg megbizonyosodni arról, hogy a továbbiakban a néptömegek is mellette fognak felsorakozni.

A NÉPTÖMEGEK FEGYVERFOGÁSA

A néptömegek harci készségéről tanúskodott mindenekelőtt a legújabb pesti toborzóakciók sikere. Hiszen a Pesten augusztus utolsó hetében szervezni kezdett Hunyadi-szabadcsapat alig három hét leforgása alatt teljessé lett, másfélezer főnyi legénységével szeptember 15-én már el is vonult a dunántúli táborba. A következő napon pedig Perczel meghirdette egy másik – Zrínyiről elnevezett – szabadcsapat toborzását, s egy hét múlva már ez a kilencszázas létszámú alakulat is táborba szállhatott. Majd, mikor szeptember 30-án a honvédelmi bizottmány további önkéntesek kimozdítását kérte Pest városától, egyetlen délután annyian jelentkeztek, hogy másnap reggelig ismét 4 ezer embert vezényelhettek a fővárosból a harcmezőre.

De a pestiekéhez hasonló vállalkozó szellemet mutattak a Kossuth által felkeresett Duna-Tisza közí települések lakói is: Ceglédre, Nagykovácsra, Kecskemétre, Abonyra és Szolnokra szeptember 25-e és 27-e között együttvéve 12 ezer ember indult Jellačić fogadására, szeptember 29-e és október 6-a között pedig, amikor Kossuth immár Csongrád megye terü-

letén folytatta toborzókörútját, a lelkesedés – ha lehet – még fokozódott is, úgy hogy ő útjának végétével már kereken 50 ezer önkéntes jelentkezéséről számolhatott be a képviselőháznak. Ami kiváltképpen kellemesen lephette meg a parasztság elégedetlenségének jeleivel előzőleg léptenyomon találkozó liberálisokat.

A paraszti tömegek talpraállása azonban, ha sokakat meglephetett is, egyáltalán nem volt véletlen. Már csak azért sem, mert a Dunántúlról érkező hírek a Duna–Tisza közének a lakóit is a fenyegetettség érzetével töltötték el, s mert az a körülmény, hogy Jellačić horvát nemzetiségű katonák élén lépte át a Drávát, most ráadásul a magyar nemesség sorai-ban kitermelődött nacionalizmusnak a magyar parasztság körében tör-ténő térhódítása előtt is egyszerre utat nyitott.

Voltak azonban további mozgósító tényezők is. Az 1848 tavaszán felsza-badult volt úrbérésekre – még a legszegényebbekre és legelégedetleneb-bekre is – nagy hatást gyakoroltak például a toborzást folytató Kossuth figyelmeztetései is; Kossuth ugyanis elsősorban azzal érvelt, hogy az el-lenforradalom a márciusi vívmányok maradéktalan visszavételére készül, s ezért az ellenforradalom győzelme esetén a márciusi jobbágyfelszabadító vívmányok is veszendőbe mennének, a föld népe pedig ismét „a régi szol-gaságba, régi járomba, régi nyomorúságba” kényszerülne vissza.⁶

Akikre pedig sem a dunántúli hírek, sem a nacionalista jelszavak nem hatottak, sőt Kossuth érvelése sem tudott hatni, mert nyomorúságukat a márciusi jobbágyfelszabadítás csupán jelentéktelen mértékben vagy éppen egyáltalán nem enyhítette, azokat maga Bécs ejthette most gondol-kodóba egy, a magyar birtokos osztálynak az ellenforradalom javára han-golása végett szeptember 22-én kibocsátott királyi kiáltvánnyal. Ebből ugyanis az érdekelt falusiak megtudhatták, hogy az uralkodót, akit több-ségük eddig a nép legfőbb, sőt egyedüli pártfogójának hitt, „némely községek és egyének . . . mások birtokát és jogát megtámadó bitorlásai” „azoknak komoly kárhoztatására” készítették.⁷ És a magyar nemességhez

⁶ Kossuth toborzófelhívása, Bp. 1848. szept. 24. KLÖM XIII. Sajtó alá rend. BARTA ISTVÁN. Bp. 1952. 31.

⁷ Az uralkodó kiáltványa, Bécs, 1848. szept. 22. Közli: PAP DÉNES, Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849 (továbbiakban: PAP). II. Pest, 1869. 39–40.

való közeledésre ez önmagában természetsszerűleg még nem bírhatta volna rá őket, hiszen a forradalom első fél esztendejében a magyar nemesség sem adta semmi kézzelfogható jelét a márciusi jobbágyfelszabadítás kiszélesítésére irányuló hajlandóságának, ha pedig ők maguk próbáltak igazságot szolgáltatni maguknak, akkor a magyar nemesurak is mindig mint bitorkokkal bántak velük. Csakhogy éppen most a szőlődézsma eltörléséről is értesülhettek, ez az értesülés pedig immár alkalmas volt arra ösztönözni őket, hogy uraikra mostantól fogva az eddiginél némileg jobb szemmel kezdjenek nézni.

Igaz, a szőlődézsma eltörlése csupán egy volt a paraszti tömegek teljes kielégítéséhez szükséges intézkedések közül. Ahhoz azonban, hogy most még a legszegényebbek tömegeit is kimozdítsa eddigi részvétlenségükből – úgy látszik –, ennyi is elegendő volt, hiszen most valóban megmozdultak a legszegényebbek is, sőt legnagyobb arányban éppen a legszegényebbek csatlakoztak a népfelkeléshez. Nem mintha többi követelésükről emezek egyszeriben megfeledkeztek volna. Hanem mert a szőlődézsma eltörlésében az első lépést látták s feltételezték, hogy ezt – ha előbb nem is – az ellenség visszaverése után további lépések is fogják követni. Hiszen Jellačić betörése óta közrebocsátott felhívásaiban Táncsics is arra biztatta őket, hogy szálljanak szembe az ellenséggel, s amíg az országot meg nem tisztítják tőle, addig hagyjanak fel „minden részletes követelésekkel” – „mert ha most magunk közt viszálykodunk, a volt földesurak és volt jobbágyok: ez közös ellenségünknek igen jó víz lenne malmára” –, ehhez azonban Táncsics azt sem mulasztotta el hozzáfűzni, hogy azért is így kell cselekedniök, mert „mindent egyszerre nem lehet, de egymásután majd igen”.⁸ S maga Kossuth persze még efféle homályos célzások formájában sem utalt – amint a képviselőház szeptember 25-i döntése után nem is utalhatott – arra, hogy a szőlődézsma eltörlését idővel más hasonló engedmények is ki fogják egészíteni; a szegénység azonban – mivel nagyon vágyott további engedményekre – ilyen engedmények tételére irányuló szándékot ennek ellenére még az ő szavaiba is kész volt beleértetni.

Ha tehát Kossuth most egyik kiáltványában meghirdette a jelszót:

⁸ [TÁNCSICS MIHÁLY], Ki a mi ellenségünk? *Munkások Ujsága*, 1848. szept. 14. 30. sz. 388–389.

„Győzni s aztán számolni az árulókkal”,⁹ a szegénység soraiból rögtön felharsant az igenlő válasz: „Felkelünk . . . ; de ha az Isten szerencsés végét engedi érni dolgunknak, akkor majd Kossuth szerint számolunk”,¹⁰ – ez azonban csupán első hallásra tetszhetett az általa előadottak egyszerű visszhangjának, hiszen ő mindössze azt akarta mondani, hogy a győzelem kivívása után jogi felelősségre vonást kell majd alkalmazni a polgári átalakulás ügyének ellenségeivel szemben, a rá hivatkozó parasztok viszont arra gondoltak, hogy a győzelem kivívása után majd folytatni fogják (s Kossuth szerint akadálytalanul folytathatják is majd) a földesuraikkal való elszámolást. Hogy azonban ezen a ponton félreértés forog fenn, az a forradalom szerencséjére még jó ideig rejtve maradt, s egyelőre csupán azt lehetett látni, amit a felszín mutatott, hogy tudniillik Kossuth szavára most még a legelégedetlenebb parasztok is felkelnek a császáriak ellen. A liberális nemesség jobbjai pedig ebből csak újabb bátorítást méríthettek.

2. PÁKOZDTÓL SCHWECHATIG

A PÁKOZDI GYŐZELEM ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

S a liberális nemesség jobbjai azután a következő napokban további bátorítást méríthettek a hadiesemények alakulásából is. Mert Móga, aki István főherceg szökése után a dunántúli sereg parancsnokává lett, maga sem vetette ugyan végét a szakadatlan hátrálásnak, sőt szeptember 27-én már a Velencei-tó északnyugati partvidékére húzódott vissza, s – bár a terep ehelyütt különösen alkalmasnak mutatkozott az ellenséggel való megmérkőzésre, csapatainak létszáma pedig időközben már 14 ezer fölé nőtt – még itt sem szándékozott megállapodni. Csakhogy 28-án megjelentek a táborban a képviselőház küldöttei a sereget ellenállásra utasító előző napi határozattal. S most már Móga is kénytelen volt engedni. Heves vita után tehát végül is kijelentette, hogy megtámadni ugyan továbbra sem hajlandó a császári zászlók alatt felvonuló Jellačićot, de ha az „őket meg-

⁹ KOSSUTH LAJOS, A magyar katonákhoz. KLÖM XII. 1014.

¹⁰ Névtelen földmunkások Táncsicshoz, s. d. *Munkások Ujsága*, 1848. okt. 17. 6. sz. 28.

támadja, nem fognak hátrálni, hanem megütközni”.¹¹ Másnap reggel pedig a sereg csatarendbe is állt a Pákozdtól északkeletre húzódó dombok lábánál.

Jellačić ekkor csakugyan támadásra indította csapatait – annak ellenére, hogy a döntő ütközet megvívása előtt eredetileg egyesülni kívánt Roth tábornok hadtestével, Roth pedig egyelőre nem tűnt fel a láthatáron. A támadó sereg főerői ugyanis Roth nélkül is tetemes erőfölény birtokában voltak, s ez a körülmény Jellačićot, akit amúgy is egyre nagyobb elbizakodottság töltött el, apránként abba a hitbe ringatta, hogy pusztán főerőire hagyatkozva is megkockáztathatja az ütközetet.

Szeptember 29-én azonban kiderült, hogy Jellačić jócskán elszámította magát. Hiába voltak ugyanis a császáriak meg-megismételt rohamai: a magyar sereg a környékbeli falvak kaszára kapó lakóinak a segítségével újra meg újra visszaverte a támadókat. S a nem várt kudarc annyira meg-rázó hatást gyakorolt Jellačićra, hogy egyszeriben elment a kedve az egész támadó hadjárat folytatásától.

Az ütközetet követő napon tehát Jellačić három napi fegyverszünetet kért – és kapott is – Mógától, majd csapatait 1-én visszavonta Székesfehérvárra, néhány óra múlva pedig innen is eltakarodott – egyenest Bécs felé, méghozzá oly lélekszakadva, hogy 3-án már Győrött volt, 8-án pedig magát az osztrák–magyar határt is átlépte. S ami talán ennél is inkább tanúsíthatja fejvesztettségéről: Rothot eközben teljességgel elmulasztotta tájékoztatni a legújabb fejleményekről; helyett beérte azzal, hogy a Roth-hadtest fogadására Székesfehérvárt hátrahagyja hatonáinak egy kisebb, másfél ezres csoportját. Ez a különítmény pedig olyan gyenge volt, hogy 3-ára már kénytelen lett megadni magát a város felkelő népének.

Így azután rövidesen fegyverletételre kényszerült maga Roth tábornok is. Ő ugyanis végül október 4-én ért Székesfehérvár alá. Ekkor pedig a város már a felkelők kezén volt, sőt a város falai között tartózkodott már egy Pákozdról ide rendelt 5 ezres létszámú magyar csapattest is, amelyhez megint csak tömegével csatlakoztak a környékbeli falvak felkelői is. Roth ezért most kénytelen-kelletlen visszafordult Szlavónia felé. Amikor

¹¹ Erről a jelenvolt Ludvigh János Szepes megyei képviselő visszaemlékezése: Ludvigh János feljegyzései a magyar szabadságharcról. Kiad. LENGYEL TAMÁS. *Történetírás*, 1938. 139.

azonban 6-án Ozora közelébe érkezett, a Sión átvezető hidat lerombolva találta, s a Sió túlsó partján ott láthatta maga előtt azt a 15 ezer főnyi felkelő hadat, amellyel Csapó Vilmos őrnagy, a tolnai nemzetőrség parancsnoka igyekezett elvágni útját. Másnapra pedig (az ezredessé kinevezett) Perczel Mór vezetésével utolérte az üldözésére kelt magyar hadtest is, amelynek a magvát a Hunyadi- meg a Zrínyi-szabadsapat, valamint a Tiszán inneni megyék Görgei Artúr őrnagy parancsnoksága alatt álló önkéntes nemzetőrsége és a Kossuth toborozta Duna-Tisza közti népfelkelők egy csoportja alkotta. S minthogy így a gyűrű bezárult körülötte, Rothnak nem maradt más választása, mint hogy még ugyanezen a napon maga is letegye a fegyvert.

A Jellačić fölött aratott győzelem azonban nemcsak katonai, hanem politikai téren is meghozta a maga termését. Pákozd után ugyanis még azok szemében is nyilvánvalóvá lett, hogy az ellenforradalom a forradalmat korántsem lesz képes heteken belül maga alá gyűrni, akik előzőleg ennek éppen az ellenkezőjére számítottak. Az a körülmény pedig, hogy az uralkodó még a Batthyány által szeptember 17-én felterjesztett miniszterlistától is megtagadta jóváhagyását, egyben azt is végképp nyilvánvalóvá tette, hogy az ország élére semmiféle törvényes kormány nem kerülhet többé. Amiből azután önként következett, hogy a végrehajtó hatalom, amelyet a képviselőház 28-án csak ideiglenes érvénnyel ruházott a honvédelmi bizottmányra, a továbbiakban immár tartósan ennek a testületnek a kezében fog maradni. Ez a felismerés pedig a liberális nemesi politikusok számára kellő indítékul szolgált ahhoz, hogy ha addig, amíg Jellačić látszólag feltartóztathatatlanul közeledett Buda felé, amíg tehát a veszély óriásinak s a honvédelmi bizottmány szerepe már ezért is csupán alkalminak látszott, maguk sem ellenezték a baloldalnak a bizottmányon belül élvezett többségi helyzetét, most már végét vessék ennek az állapotnak.

A képviselőház ezért október 1-én elnökének, a békepárti ifj. Pázmándy Dénesnek az indítványára pótlólag bevásztotta a bizottmányba az első Batthyány-kormány tárcájáról le nem mondott két tagját, Szemerét meg (a Délvidékről éppen ekkor visszaérkezett) Mészárost, majd két nap múlva a felsőház is delegálta a bizottmányba négy liberális tagját, Perényi Zsigmond bárót, Ugocsa vármegye és id. Pázmándy Dénest, Fejér megye főispánját, valamint Esterházy Mihály grófot és (Erdély képviselőjében)

Jósika Miklós bárót, az író. S bár ez a létszámnövelés a bizottmányon belül egyszerűen szilárd többséghez juttatta a liberálisokat, tiltakozni ellene a radikálisok sem próbáltak – s nem is próbálhattak, ha továbbra sem akarták felszámolni az utóbbi hetek folyamán köztük és a liberálisok jobbjai között kialakult együttműködést.

Igaz, a radikálisoknak különösebben nem is kellett aggódniuk a bizottmányon belüli többségük elvesztése miatt, amíg maguk mögött tudhatták a pesti tömegeket. Csakhogy épp a szeptember végi és október eleji napokban a pesti tömegeknek az országgyűlésre gyakorolt nyomása is érezhetően lecsökkent, egyszerűen azért, mert ekkortájt – mint láttuk – sokezer pesti sietett a dunántúli táborba, s a táborba szállók óriási többsége természetesen éppen a legforradalmibb elemek sorából került ki. Ez a körülmény pedig a békepártiakat most kezdte arra bátorítani, hogy a honvédelmi bizottmány sikeres kibővítése után újabb hasonló irányú lépéseket is megkockáztassanak.

A legsürgősebb tennivalót emezek a népfelkelés keretei között Jellačić betörése óta fegyverhez jutott parasztok mielőbbi újólajos lefegyverzésében látták. S az ifjabb Pázmándy, aki mint a képviselőház elnöke kezdetben rendszeresen részt vett a honvédelmi bizottmány ülésein (jóllehet egyébként nem tartozott e testület tagjai közé), október 3-án – arra hivatkozva, hogy az ellenség elvonulása után a továbbra is fegyverben maradó felkelők könnyen a földesurak ellen fordulhatnak – már keresztül is vitte, hogy a bizottmány által „a népfelkelés csak a dunántúli vidékekre szoríttassék”¹² s még a dunántúli megyékben is csak addig engedélyeztessék, „míg az ellenséges seregektől az illető hatóságok meg nem szabadulnak”.¹³ Ennek folytán pedig október 6-án Kossuth is kénytelen lett félbehagyni alföldi toborzókörútját.

Ennél is súlyosabb kárt okoztak azonban Pázmándyék a hadműveletek vitelébe történő beleszólásukkal. Mőga ugyanis csak október 3-án délben indult meg seregével Jellačić után. S bár módja nyílt volna arra, hogy megsemmisítő csapást mérjen a másik félre – hiszen a sereg közben már

¹² Erről ifj. Pázmándy Dénes elnöki bejelentése a képviselőház 1848. okt. 3-i ülésén. *Közlöny*, 1848. okt. 5. 117. sz. 594.

¹³ Lásd a honvédelmi bizottmánynak a törvényhatóságokhoz intézett körrendeletét, Bp. 1848. okt. 3. KLÖM XIII. 72.

20 ezer főnyinél nagyobbba nőtt, s változatlanul támaszkodhatott a népfelkelésre is –, még ekkor is csak lassan és nagy távolságból követte az ellenséget. Majd, mikor 6-án hírül vette, hogy a bánt Bécsben valamennyi Magyarországon tevékenykedő császári csapat főparancsnokává nevezték ki, kereken ki is jelentette, hogy addig nem hajlandó újabb támadást intézni ellene, amíg az országgyűlés állást nem foglal ebben az ügyben. És az országgyűlés másnap annak rendje és módja szerint érvénytelennek minősítette Jellačić kinevezését. A határozatról azonban Pázmándy (a honvédelmi bizottmány állítólagos megállapodására hivatkozva, de szöges ellentétben azzal, amit az ekkor már ismét Pesten tartózkodó és a bizottmány nevében nyilatkozni sokkal illetékesebb Kossuth fejtett ki ezen a napon a képviselőházban) olyan hozzáttel tudósította a sereg vezérletét, hogy „tovább nyomulni nem lehet. Győr körül kellene valahol alkalmas positiót vennemek.” „Csak most ne disponáljatok . . .”¹⁴

Móga pedig ezek után készségesen le is mondott az önálló kezdeményezésről, s előrenyomult ugyan Győrig, ott azonban szépen elidőzött addig, amíg Jellačić osztrák területre nem lépett. És így, mire a magyar sereg 10-én végre elérte a Lajta mellékét – hogy azután ehelyütt ismét huza-mosan letáborozzék –, Jellačić már rég Bécs alatt járt.

A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY KORMÁNNYÁ AVATÁSA

A békepárt október eleji térnyerése azonban csupán néhány napig tartott. S hogy tovább ne folytatódjék, arról végső soron maga az ellenforradalom gondoskodott. Az udvari körök ugyanis Jellačić kudarcából azt a tanulságot szűrték le, hogy a továbbiakban még keményebb eszközöket kell alkalmazniok a magyar forradalom ellenében. S ezen Batthyány sem változtathatott, jöllehet ő szeptember 29-én a táborból ismét Bécsbe utazott, hogy az udvarban még egy utolsó kísérletet tegyen a békülékenység szellemének felkeltésére. Batthyány tehát, igen gyorsan belátván, hogy célt sehogy sem érhet, már október 2-án végérvényesen lemondott miniszterelnöki megbízatásáról. Az udvari körök pedig ezzel egyidejűleg megkezdtek a Magyarország elleni következő roham előkészítését. Latour például a pákozdí ütközet első hírére elrendelte, hogy Bécsből sürgősen

¹⁴ Ifj. Pázmándy Dénes Csány Lászlóhoz, Pest, 1848. okt. 7. KLÖM XIII. 119–120.

küldjenek Jellačić számára kellő csapaterősítéseket, s ezek megérkezése után ő másodszor is menjen át támadásba, a Magyarországgal határos osztrák tartományokban működő főhadparancsnokokat és az Erdélyben parancsnokló Puchnert pedig arra utasította, hogy a bán támogatása céljából Magyarország ellen most már maguk is induljanak rohamra minden irányból. S ezeket a parancsokat késedelem nélkül követte azután az október 4-i királyi rendelet is, amely a már korábban is pedzett terveknek megfelelően Magyarország katonai kormányzójává most – mint Móga is értesült róla – Jellačićot tette meg, sőt ugyanőt tette meg az ország polgári kormányzójává is, s kimondotta a magyar országgyűlés azonnali feloszlátását, az országgyűlés által eddig elfogadott, de királyi szentesítésben nem részesült törvényeket és határozatokat pedig érvényteleneknek nyilvánította.

A magyar liberálisok, ha Latour titkos parancsai egyelőre rejtve maradtak is előttük, ebből a királyi rendeletből egymagából is kiolvashatták, hogy Jellačić megfutamításával a csomó még koránt sincs megoldva. Ez a felismerés pedig a liberálisok jobbjaiban ismét magasra szította a harci szellemet. Ezért volt hát, hogy a képviselőház 7-én a legújabb királyi rendeletet is elvetette, majd másnap azt is kimondta, hogy „a honvédelmi bizottnányt mindaddig, míg az ország normális állapotba jöven, törvényesen elismert kormánya nem lesz, az ország teljhatalmú kormányának . . . nyilvánítja”, s azután Kossuth személyében elnököt is állított a bizottnány élére, méghozzá olyan széles körű felhatalmazással, hogy a bizottnányt „önbelátása szerint rendezze s egyes tagjainak teendőit jelelje ki”.¹⁵ Miáltal az ország kormányzatában most olyan sorsdöntő fordulat történt, amely nemcsak a forradalom pillanatnyi érdekeire nézve volt a lehető legkedvezőbb, hanem az ország távolabbi érdekeire nézve is. Hiszen az eljövendő polgári fejlődés annál hathatósabb emeltyűkhöz jutott Magyarországon, minél többet sikerül megvédelmeznie a forradalomnak a maga márciusban testet öltött, de a fegyveres ellenforradalmi támadás folytán szeptemberben végveszélybe került vívmányaiból. És hogy mennyit sikerül megvédelmeznie belőlük, az az elkövetkező harcok

¹⁵ Részlet a képviselőház 1848. okt. 8-i ülésének jegyzőkönyvéből. Reprodukcióban közli: Negyvennyolc a kortársak szemével. Szerk. RÓZSA GYÖRGY – SPIRA GYÖRGY (továbbiakban: RÓZSA – SPIRA). Bp. é. n. [1973]. 405. sz.

végkimenetelétől függetlenül azon múltott, hogy e harcok során a forradalom táborá mekkora ellenállást fog kifejteni s mekkora csapásokat fog mérni az ellenforradalom táborára. A honvédelmi bizottmány pedig minden más lehetséges vezető gárdánál alkalmasabb volt a további ellenállás megszervezésére.

És a bizottmány most késedelem nélkül bele is vetette magát a munkába. Ámbár az ellenforradalom Jellačić megfutamodása után sietve előkészített újabb rohamának megindítására végül mégsem került sor azon nyomban, mivel Latourék terveit október 6-án egyszerre felborította egy számításaikból oktanul kihagyott tényező : a bécsi nép.

AZ ÚJABB BÉCSI FORRADALMI FELKELÉS ÉS A SCHWECHATI KUDARC

Ausztriában ugyanis ekkorra, a burzsoáziát követve, immár a birtokos parasztság is levált a forradalom táboráról – elsősorban annak következtében, hogy augusztus 31-én végre az osztrák birodalmi gyűlés is megszavazta a jobbágyszabadítást. Mert az ausztriai földesurak kármentesítése a birodalmi gyűlés döntése szerint csak részben lett ugyan az államkincstár feladatává s részben magukra az érdekelt parasztságra hárult, a törvény azonban itt nemcsak a szó legszorosabb értelmében vett jobbágyi kötelezettségeket szüntette meg, de egy füst alatt a parasztkézen levő majorsági földterületeket is feudális szolgáltatásoktól mentes parasztbirtokokká nyilvánította, s ezzel a parasztság zömének a vágyait nagyjából beteljesítette. Egészen más volt viszont a helyzet a bécsi plebejus tömegekkel, hiszen ezeket a jobbágyszabadítás természetsszerűleg nem érintette, s egymagukban azok az alkotmányjogi változások sem elégíthették ki őket, amelyek oly nagy szerepet játszottak a polgárságnak az udvarhoz közelítésében. És a császárváros plebejusait – a polgárságtól eltérően – a magyarok vagy az észak-olaszok szeparatiztikus törekvései sem igen taszíthatták az ellenforradalom karjaiba – már csak azért sem, mert a plebejus tömegek körében a német egység gondolata sokkal népszerűbb volt a birodalmi egység gondolatánál (hiszen ezeket a tömegeket vajmi kevéssé aggasztotta az, hogy az osztrák ipar és kereskedelem képes lesz-e majd kellőképpen helytállni a jövő egységes Németországának porondján kibontakozó gazdasági versengésben).

Annál inkább nyomasztották viszont az egyszerű bécsieket – kivált a munkásokat, de a kispolgárok és az értelmiségiek tekintélyes hányadát is – a drágaságból és a munkanélküliségből fakadó mindennapi kenyérgondok, amelyek március óta is folyvást növekedtek. Támogatást pedig az utca embere e gondok leküzdéséhez nemigen kapott a kormányzattól, még a júliusban hivatalba lépett burzsoá miniszterektől sem. Ellenkezőleg: a Wessenberg-kabinet munkaügyi minisztere, Ernst Schwarzer, aki a kormányon belül maga is a liberális burzsoáziát képviselte, éppen azt tartotta kötelességének, hogy az alkalmi közmunkákkal foglalkoztatott munkanélküliek egy részének bérét augusztus 19-én tetemesen leszállítsa. Amikor pedig a munkások válaszul négy nap múlva éhségtüntetést rendeztek Bécsben: a polgári irányítás alatt álló nemzetőri alakulatok habozás nélkül tüzet nyitottak a fegyvertelen felvonulókra s tizennyolcat legyilkoltak közülük.

A márciusi bécsi forradalom burzsoá vezető rétege tehát a nyár folyamán nemcsak a birodalom alávetett tartományainak forradalmi mozgalmával került szembe, hanem a márciusban még mögötte felsorakozott bécsi tömegekkel is. Ezekben a tömegekben viszont már emiatt is mindinkább elmélyült a birodalom alávetett tartományainak forradalmi mozgalmával való sorsközösség érzete. S ezt jól láthatóvá is tette szeptemberben Jellačić dunántúli hadjáratának megindulása, hiszen a betörés hírére az utca népe Bécsben az első perctől fogva mélységes ellenszenvvel fogadta. Amikor pedig október elején ismeretessé lett a Jellačićot Magyarország teljhatalmú diktátorává nyilvánító királyi rendelet s a bécsi demokratikus egyletek néhány napja létrejött középponti választmányának elnöke, Karl Tausenau azt is leleplezte, hogy Latour Bécsből erősítéseket készül küldeni Jellačićnak, a forradalmi tömegek felháborodása immár minden gátat elsöpört: október 6-án, mikor a bécsi helyőrség egyik gránátos zászlóalját csakugyan a táborba vezényelték, bécsi munkások és diákok elállták a zászlóalj útját, s a katonákat rávették az engedelmesség megtagadására, majd – minthogy Latour a történetek hallatára nyomban több ezrednyi erőt mozgósított ellenük – városszerte torlaszokat emeltek, s a támadókat mindenütt visszaverték, végezetül pedig benyomultak a hadügyminisztérium épületébe, s magát Latourt is felkoncolták.

A forradalom és az ellenforradalom táborának október 6-i bécsi erőpróbája tehát a forradalom táborának felülkerekedésével zárult, s ez Jella-

őciót egyszeriben elütötte attól a lehetőségtől, hogy ismét támadásba menjen át Magyarország ellen, a felkelőket pedig pillanatnyilag Bécs korlátlan uraivá tette. A felkelés sikere ugyanis a bécsi főhadparancsnokot, Karl Auersperg gróf altábornagyot arra kényszerítette, hogy a helyőrségnek a felkelők oldalára át nem állott 13 ezer főnyi maradékát sietve kivonja a császárvárosból, az udvart pedig arra, hogy most, nem egészen két hónap múltán újból elmeneküljön ősi székhelyéről – ezúttal a morvaországi Olmützbe, s ez alkalommal csatlakoztatva magához az osztrák kormányt is. De hogy a bécsiek milyen reményekkel nézhetnek a jövőbe, az október 6-án egyelőre ennek ellenére is nyitott kérdés maradt. Hiszen Bécs falait Auersperg nem a visszatérés szándéka nélkül hagyta maga mögött. S a felkelők száma igen nagy volt ugyan: 38 ezer körül mozgott, a felkelők tömegének azonban csak a kisebbik fele rendelkezett lőfegyverrel, katonai képzettséggel meg ennek a kisebbségnek is csupán egy töredéke. És Bécsset már a kezdet kezdetén sem egyedül a közvetlen szomszédságában letáborozó Auersperg fenyegette, hanem a Magyarországról éppen errefelé vonuló Jellačić is. Márpedig ő Győrből 8 ezer emberét hazaküldte ugyan Horvátország védelmére, de az osztrák–magyar határt ennek ellenére is több mint 30 ezer ember élén lépte át. S így az ellenség, ha ostrom alá akarta venni Bécsset, Auersperg és Jellačić egyesülése után nagyobb erőt vethetett harcba, mint amekkorákat a város védői sorakoztathattak fel véle szemben.

Ámbár az is igaz, hogy az erőviszonyok mérlege csupán addig kedvezett a császáriaknak, amíg a mérleg másik serpenyőjéből hiányzott a Jellačićot követő magyar sereg. Ennek a seregnek a színre lépése esetén viszont a pillanatnyi erőviszonyok már a forradalmi tényezők javára billentek volna. S ezzel a bécsiek is tisztában voltak. A bécsi demokratikus egyletek középponti választmánya ezért 10-én, mikor Móga végre a Lajtához érkezett, nyomban felhívta a magyar sereget arra, hogy ne érje be Magyarország felségterületének felszabadításával, hanem szünet nélkül folytatva Jellačić üldözését Ausztria földjén is, keljen most Bécs segítségére, s ezzel viszonozza azt a támogatást, amelyet 6-án a magyar forradalom kapott a bécsi néptől. Ami nemcsak erkölcsileg és bécsi szemszögből nézve volt indokolt kívánság – nemcsak azért tehát, mert a bécsiek 6-án valóban a magyar forradalom megsegítésének szándékától vezettetve álltak talpra s éppen a magyar sereg pákozdí győzelmének folyományaként kényszerül-

tek most farkasszemet nézni Auerspergen kívül Jellačićsal is –, de katonai és politikai tekintetben s magyar szemszögből nézve szintén, hiszen a bécsi felkelőkkel való együttműködés csak hasznára, a bécsi felkelés bukása és az ellenforradalom Bécs fölötti uralmának megújulása viszont csak kárára lehetett a magyar forradalomnak.

Mógát és a magyar sereg hozzá hasonlóan gondolkodó tisztjeit azonban mindez vajmi kevésbé érdekelte. Hiába sürgették hát őket a bécsiek, s hiába rendelte el – ugyancsak 10-én – Kossuth javaslatára a magyar képviselőház is, hogy Jellačić üldözését a sereg az osztrák–magyar határ elérése után se hagyja félbe: ők, ameddig csak lehetett, halogatták a Lajtán való átkelést, arra hivatkozva, hogy ellenkező esetben letérnének a törvényesség talajáról, mivel segítséget a seregtől nem az osztrák birodalmi gyűlés, csupán a bécsi nép kért, s hogy a siker reményében egyébként sem folytathatnák az előrenyomulást, mivel az ellenség jóval erősebb.

Ami fölöttébb erőszakolt érvelés volt. Hiszen az osztrák birodalmi gyűlés, amelynek a sorain belül elsőpró többséggel bírtak a – részint az ausztriai német burzsoáziát, részint az ausztriai szlávokat képviselő – magyarellen es elemek, csakugyan nem sietett Ausztriába hívni a magyar sereget. De hát a bőrét október 6-án sem a birodalmi gyűlés, hanem a bécsi nép vitte vásárra a magyar forradalom érdekében. A törvényesség talajáról pedig a magyar sereg – az udvar szemszögéből nézve – nem a határ átlépésekor tért volna le, hanem letért már szeptember 29-én, amikor a királyi rendelettel időközben elnapolt magyar országgyűlés képviselőházának az utasítására harcba merészelt bocsátkozni a Magyarországra fekete-sárga zászlók alatt bevonult Jellačićsal. Ami meg az ellenség erőfölényét illeti: erre Mógáék csak akkor hivatkozhattak, ha számításán kívül hagyták a bécsi felkelők tömegeit, s figyelmen kívül hagyták, hogy a harci szellemet mind Jellačić, mind Auersperg katonáiban mennyire megingathatták az előző napokban elszenvedett kudarcaik. Nem beszélve arról, hogy a pillanatnyilag tehát ténylegesen a forradalom táborának kedvező helyzetet éppen a határ átlépésének halogatása boríthatta fel. A császáriaknak ugyanis a magyar forradalom vezetőinél sokkal több lehetőségük volt arra, hogy idő múltával erősítéseket küldjenek Bécs alá, s lehetőségeiket nem is hagyták kihasználatlanul: az uralkodó a júniusi prágai felkelés eltipróját, Windisch-Grätz altábornagyot már október 16-án kinevezte (az Itáliában tartózkodó csapatok kivételével)

a császári hadsereg egészének a főparancsnokává, mindjárt arra is utasítva e (másnap egyből tábornaggyá is előléptetett) hadfit, hogy minél nagyobb haderő élén minél gyorsabban siessen Auerspergék segítségére, s azután végezzen elébb a bécsi felkeléssel, majd a magyar forradalommal is.

De bármennyire csináltak voltak is eszerint Mógáék érvei, hatástalanul mégsem peregtek le a magyar forradalom liberális vezetőiről, még Kossuthról sem. Mert az osztrák birodalmi gyűlés hallgatásának persze Kossuth sem örült, s még kevésbé örült volna egy elhamarkodottságból fakadó esetleges csatavesztésnek. Mógáék érveire tehát ő október 13-án azt a felelő választ adta, hogy „nem érezhetjük magunkat hivatva segítségünket arra felerőszakolni, ki azt tőlünk elfogadni nem nyilatkozik”, s hogy a honvédelmi bizottmány ennek ellenére is teljesítendőnek tartja ugyan a képviselőház támadási parancsát, de ha „Önök a győzelemnek biztos kilátása nélkül világos veszélybe vezetik seregünket, mi Önöket felelőssé teendjük a Nemzet előtt”.¹⁶ Mógának pedig több sem kellett: mire Kossuth levele a táborba érkezett, Csánynak sikerült kicsikarnia, hogy a sereg 15-én mégicsak átkeljen a Lajtán, a levél vétele után azonban Móga 17-én – arra hivatkozva, hogy nem vállalhat felelősséget a szerinte bizonyos vereségért – megint késedelem nélkül visszavonta csapatait.

Közben viszont – 16-án – a honvédelmi bizottmány megkapta végre az osztrák birodalmi gyűlés Bécsben maradt, s ezért a bécsi nép nyomása alá került illetékes bizottmányának hivatalos segélykérelmét, s erre Kossuth újabb, egyértelmű utasítást adott a támadó hadműveletek folytatására. Móga tehát 21-én kénytelen-kelletlen másodszor is átkelt a Lajtán. Ekkor azonban már Windisch-Grätz is Bécs alatt állott, s a magyar sereg most csakugyan jóval erősebb – 70 ezres létszámú – császári haderőt talált maga előtt, úgy hogy ez alkalommal már senki sem nehezményezhette, ha Móga másodízben is harc nélkül visszafordul. És a helyzeten többé az sem változtathatott, hogy 23-án Kossuth is a táborba érkezett, mégpedig 13–14 ezer, útközben toborzott dunántúli önkéntes élén. Mert mire a sereg 28-án harmadszor is támadásba lendült, a császáriak már megkezdték az addigra teljesen körülfárt Bécs ostromát, s a magyarokat ezzel jóvátehetetlenül elszigetelték a különben utolsó csepp vérükig

¹⁶ Kossuth (az ekkor a táborban tartózkodó) ifj. Pázmándy Déneshez, Pest, 1848. okt. 13. KLÖM XIII. 178.

elkeseredetten küzdő bécsiektől. A magyar sereg tehát két nap múlva Schwechatnál önhibájából magáramaradottan volt kénytelen megütközni az ellenséggel, s az egyenlőtlen erőkkal megvívott harcban súlyos vereséget szenvedett. A vereség következménye pedig az lett, hogy a seregnek most már harmadszor is és végleg vissza kellett húzódnia a Lajta mögé.

3. AZ ÖNVÉDELMI HÁBORÚ MEGSZERVEZÉSE

Az októberi bécsi felkelés jóvoltából azonban a magyar forradalomnak egyelőre a schwechati kudarc ellenére is sikerült némi lélegzetvételnyi szünethez jutnia. Mert a bécsi felkelés a schwechati ütközet másnapján elbukott ugyan, de a diadalmasan benyomuló császáriakat a gyűlöletnek olyan parttalan áradata fogadta Bécsben és a tömeges megtorlás is annyira lekötötte őket, hogy december közepe lett, mire a magyarországi hadjáratának megindításához szükséges számú katonát Windisch-Grätz kivonhatta a császárvárosból. A magyar forradalomnak pedig így lehetősége nyílt arra, hogy tőle telhetően felkészüljön az ellenforradalom következő rohamára. S ezt a lehetőséget a forradalom védelmét most már teljességgel szervező honvédelmi bizottmány nem is hagyta kiaknázatlanul.

A legfontosabb feladat természetesen erős hadsereg teremtése volt. A honvédelmi bizottmány ezért az őszi hónapokban is nagy lendülettel folytatta az augusztus végén megkezdett toborzást, s egymás után alakította meg az új honvédszászlóaljakat. A honvédsereg gyalogszászlóaljainak száma így december közepéig 64-re nőtt, s ezekhez társult azután a császári hadseregnek az a 22 sörnyalozredbeli zászlóalja, amely az ellenségeskedések megindulásakor magyar területen tartózkodott és alávetette magát a honvédelmi bizottmány parancsainak. De eredményesen folyt a lovasság szervezése is: mivel a császári hadsereg magyar huszárezredei közül teljes létszámával mindössze 4 állomásozott Magyarországon, a másik 8-at a honvédelmi bizottmány újoncokkal tette teljessé, 5 további huszárezredet pedig újonnan hozott létre december elejéig. S közben rohamléptekkel haladt előre a honvédtüzérség kiépítése is, úgyhogy a tüzérség december közepén a császári hadseregtől örökölt 3 ütegen kívül már nem kevesebb mint 32 honvéduteget is számlált.

Mindezek folytán december közepén a forradalom hadseregében már

84 ezer gyalogos, 8 ezer huszár és 3 ezer tüzér szolgált, a tábori tüzérség lövegeinek a száma pedig 233-ra rúgott. És ez elsősorban annak, az emberek tíz- és tízezreit elöntő lelkesedéshullámnak volt köszönhető, amely már szeptemberben is megmutatkozott, s amelynek a jóvoltából sorozást sok helyütt nem is kellett elrendelni. De erősítette a sereget a birodalom más tartományaiban állomásozó magyar sorkatonáknak – kivált a huszároknak – a cselekvésvágya is: miután Kossuth egy szeptember 22-én kelt szövegében hazatérésre hívta fel őket, válaszul százával és százával kerekedtek fel s törtek maguknak utat Galíciából, Sziléziából és Csehországból hazai földre. És erősítette a sereget az is, hogy a seregrei zászlóaljokat a honvédelmi bizottmány november folyamán feleltette a magyar alkotmányra; a régi tisztek egy része ugyanis ekkor, vonakodván esküt tenni, kilépett a hadseregből, s ezzel megteremtődött a legfőbb feltétele annak, hogy most már ezekben a zászlóaljokban is ugyanolyan jó szellem alakuljon ki, amilyen a honvédszászlóaljokban uralkodott.

Nem csekély gondot okozott viszont az újoncok felfegyverzése és felruházása. Hiszen a honvédelmi bizottmány kiürítette a vármegyék fegyvertárait, s igénybe vette a magánosok tulajdonában levő fegyvereket, beszerzett továbbá fegyvereket külföldről is, de ezek a források együtvéve is csak egy töredékét elégíthették ki a szükségletnek. Hamar nyilvánvalóvá lett tehát, hogy a legfontosabb teendő a hazai hadianyagtermelés minél nagyobb arányú kibontakoztatása. A már létező hadiipar azonban az egyetlen pesti fegyvergyáron kívül mindössze néhány lőpormalmából állott. S ezen a gondon lehetett ugyan enyhíteni további üzemeknek fegyvergyártásra való alkalmassá tételével, csak hogy hiány mutatkozott munkaeszközökben, nyersanyagban és szakemberekben is.

Mindazonáltal a honvédelmi bizottmány nem torpant meg a nehézségek láttán. Már október végén elrendelte, hogy az országban található lőpormalmok a pesti fegyvergyárhoz hasonlóan, „a meddig hazánktól a vész el nem háríttatik, csak az álladalom számára dolgoztassanak”,¹⁷ néhány nap múlva pedig ugyanerre kötelezte a fegyverjavításhoz vagy egyenruházati cikkek gyártásához értő kézműveseket is. Gondoskodott továbbá arról, hogy a haditermelésre átállítható vas- és textilipari üzemek tulaj-

¹⁷ A honvédelmi bizottmány a hadügyminisztériumhoz, Bp. 1848. okt. 25. KLÖM XIII. 286.

donosai kölcsönöket kaphassanak az átalakítással kapcsolatos költségek fedezésére; kikötötte azonban, hogy a szóban forgó üzemek szintén egyedül állami megrendeléseket teljesítsenek, s aki húzódozott ennek a feltételnek a vállalásától, azt üzemének államosításával fenyegette meg. Majd, miután így elérte, hogy gyárosok tucatjai szerződjenek le ágyúk, puskák, lőszer és egyenruházati cikkek szállítására, a legjelentősebb üzemekbe kormánybiztosokat is küldött a munka ellenőrzésére, a pesti fegyvergyárat pedig, amelynek a vezetői a termelést szabotáló ellenforradalmárok voltak, november 14-én csakugyan állami kezelésbe vette. S közben a bizottmány lépéseket tett teljesen új hadiipari üzemek létesítése érdekében is; Pesten például nagy teljesítményű ágyúöntödét állíttatott fel a fáradhatatlan Láhner György ezredessel, a honvédsereg hadfelszerelési és fegyverkezési főfelügyelőjével.

S az ilyen és hasonló erőfeszítések apránként látható eredményeket is hoztak. December közepén például már biztosítva volt az egész honvédség puskákkal való felszerelése. De rendszeressé lett a hadsereg lőszerellátása is; puskagolyót például november végéig 5 és fél milliót sikerült a seregnek juttatni. S – ami legnehezebben ment – a honvédek felruházása hovatovább szintén kezdett megoldódni, úgy hogy december végén már csak 10 ezer újonc szűkölködött egyenruha nélkül.

Mindez annál nagyobb teljesítmény volt, mivel rendkívüli pénzügyi nehézségek közepette zajlott le, s ezeket az is csak részben hidalta át, hogy a honvédelmi bizottmány november elején a képviselőház felhatalmazásával megkezdte nagyobb, százforintos címletű pénzjegyek kibocsátását is. A bankjegynyomda ugyanis naponta csupán 120 ezer forint körüli összegű papírpénzt volt képes előállítani, a háborús költségek viszont decemberben például napi 600 ezer forint körül mozogtak. És a nemesfémfedezet nélküli pénzjegyek forgalombahozatalát különben sem folytathatták nyakló nélkül, ha nem akarták felidézni a papírpénz gyors elértéktelenedésének a veszélyét.

A honvédelmi bizottmány azonban maga is tudatában volt ennek, s ezért annyira óvatos pénzügyi politikát folytatott, hogy a kibocsátott Kossuth-bankók együttes összege még 1849 júliusában sem merítette ki a képviselőház által augusztusban megszavazott 61 milliós hitelkeretet. Akkora pénzhány pedig, amekkora már lehetetlenné tette volna az önvédelmi háború vitelét, ennek ellenére sem támadt. Holott a pénzügy-

minisztérium munkájának legfelső irányítása szeptemberben Kossuth pénzügyministerségének megszűntével Duschek kezébe ment át, ő pedig ezután is minden tőle telhetőt megtett a forradalom pénzügyeinek aláaknázására. Csakhogy teljesen szabadon Duschek továbbra sem gazdálkodhatott, mert a pénzkifizetések utalványozásának a jogát Kossuth a honvédelmi bizottmány elnökeként is magának tartotta fenn, s ezzel a joggal minden esetben végtelenül körültekintően élt.

A hadviselés érdekei azonban hadseregszervezési és gazdaságpolitikai erőfeszítéseken kívül az államélet néminemű átalakítását is megkövetelték. Hiszen nemcsak az államgépezet csúcsain működtek tovább a Batthyány-kormány lemondása után is az áprilisban létesült minisztériumok akkor kinevezett – s részben a korábbi központi kormányzésektől örökölt – hivatalnoki karukkal, hanem általában helyükön maradtak a törvényhatóságok vezető tisztviselői is, s – akárhány régi tiszt lépett ki most a honvédseregből – a hadügyi irányítás nagyrészt szintén a császári hadseregben felnőtt tisztek kezében összpontosult továbbra is. Ezen a helyzeten pedig gyökeresen a honvédelmi bizottmány sem változtathatott. Mert Kossuth és a bizottmány más tagjai a pénzügyminisztériumhoz hasonlóan a többi minisztériumon is rajta tarthatták ugyan a szemüket, a minisztériumok hivatalnoki gárdáját azonban számottevően már csak megfelelő szakemberek híján sem frissíthették fel. S amint például Perczelt a Zrínyi-szabadcsapat létrehozása után ezredessé, az ozorai diadal után pedig már tábornokká nevezték ki, úgy biztosíthattak gyors előmenetelt a honvédsereg más, önként fegyvert fogó s magukat kitüntető harcosainak is, teljesen azonban csak nem hagyatkozhattak ilyen újonnan kiemelkedett tisztekre, már csak a sereg rohamos növekedése miatt sem. A megyék tiszttikarát pedig még kevésbé bolygathatták meg, hacsak nem akarták kockáztatni azt, hogy némely megyék nemessége tömegesen háttat fordítson a forradalom táborának.

A honvédelmi bizottmány tehát az államgépezet működésének hatékonyságát valamilyen áthidaló megoldás révén kellett hogy biztosítsa. Ez az áthidaló megoldás pedig a kormánybiztosi intézmény sietős kiépítése volt: a bizottmány a már a nyár folyamán kirendelt királyi biztosok mintájára most egy sor további kormánybiztost nevezett ki – úgyhogy a biztosok száma 1848 végéig mintegy 80-ra nőtt –, s ezeket a férfiakat az államgépezet legérzékenyebb pontjaira állította. Így biztosok kerültek az